

TÖMÖRY EDITH

Az aacheni magyar kápolna története

1931

E-könyvek igény szerint – Könyvek milliói elérhetők egy kattintásra

Az európai könyvtárak rengeteg, a XV. és XX. század között kiadott könyvvvel rendelkeznek. Az EOD szolgáltatással ezek a rejtett kincsek mindenki számára hozzáférhetővé válnak egyetlen kattintásra. Az EOD hálózaton keresztül a könyvtárak katalógusaiban keresheti és rendelheti meg a kívánt könyv e-másolatát a világ bármely részéről a hét bármely napján, a nap 24 órájában. A könyvet digitalizáljuk és az e-másolatot elérhetővé tesszük Önnek. Fizessen online, bankkártyájával és állítsa össze a saját személyes digitális könyvtárát!

Milyen az EOD által készített e-könyv?

Az EOD szolgáltatás e-könyvei olyan digitalizált könyvek, amelyeket PDF formátumban kézbesítünk Önnek. A fájl tartalmazza a digitalizált eredeti könyv képét és az OCR-rel (optikai karakterfelismerővel) felismertetett* teljes szöveget. Az elektronikus szöveg előnye, hogy kereshető, másolható, más programokkal szerkeszthető, belőle nyomtathatók részletek, sőt akár az egész is. Természetesen minden az eredeti dokumentumon előforduló bejegyzés, jelölés vagy széljegyzet is látható lesz a digitalizált változaton.

* Nem minden e-könyvben alkalmazható.

A szolgáltatás feltételei

Az EOD szolgáltatásainak igénybevételével egyidejűleg elfogadja annak feltételeit is. A jelen dokumentum bármely részéről készült minden egyes másolatnak is tartalmaznia kell ezeket a feltételeket. Az EOD szolgáltatás szigorúan személyes, nem kereskedelmi célból biztosítja a digitalizált dokumentumokhoz való hozzáférést és nem engedélyezi az egyéb célból való felhasználást.

A szolgáltatás feltételei: <http://books2ebooks.eu/odm/html/mtak/hu/agb.html>

Terms and conditions in English: <http://books2ebooks.eu/odm/html/mtak/en/agb.html>

További e-könyvek

További e-könyvek elérhetők az alábbi oldalon: <http://books2ebooks.eu>

AZ AACHENI MAGYAR KÁPOLNA TÖRTÉNETE

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

ÍRTA:

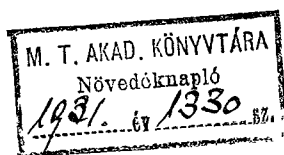
TÖMÖRY EDITH

BUDAPEST 1931.

NÉMETH JÓZSEF TECHNIKAI KÖNYVKIADÓ VAI L.
I., HORTHY MIKLÓS ÚT 15.

267217

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. kir. József-Műegyetem Mech. Techn. Int. Nyomdája

ELŐSZÓ.

Ennek a munkának a létrejötte a magyar művészettörténeti kutatás egy mostandig hiányzó láncszemét kívánja betölteni. Mint számtalan esetben, így itt is meg kell állapítanunk azt a szomorú tényt, hogy ebben az esetben nem tudunk magyar művészek önálló alkotásairól beszámolni. Nem magyar invenció, nem magyar kivitel termékeit tettük vizsgálat tárgyává. Idegen helyen, idegen mesterek munkája ez, melyet azonban mégis a magyar kultúrtörékvések számára kell igénybe venni, mert magyar igények emelték, magyar bőkezűség diszította és magyar áhítat látogatta évszázadokon keresztül.

Az aacheni magyar kápolna eredetével, sorsával többen foglalkoztak már, úgy idegenek, mint magyarok, mégis annak részletes története az adatok elégtelensége miatt máig megíratlan maradt, úgy, hogy azok a kutatások, melyeket a budapesti, a bécsi és aacheni levéltárakban végezhettem, az eddig ismeretlen adatok olyan sorozatával bővítették az anyagot, hogy megkísérelhettem a kápolna történetét keletkezésétől kezdve napjainkig összefüggően tárgyalni.

Ebben a törékvésemben, az anyaggyűjtő munka során mindenütt a legmesszebbmenő előzékenységben részesültem, amelyért nem mulaszthatom el, hogy ezen a helyen külön-külön köszönetet ne mondjak. Dr. Kapossy János egyet. magántanár úrnak az Országos Levéltár anyagának rendelkezésre bocsátásáért kell kifejeznem hálámat. A wieni Haus-, Hof- und Staatsarchiv és a Hofkammerarchiv vezetőségeinek az ott tapasztalt előzékenységért, az aacheni Stadtarchiv igazgatójának Prof. Huyskensnek ottani kutatásaim megkönnyítéséért mondok köszönetet. Végül különösképen kifejezem hálámat R. Maere professzor úrnak, valamint Dr. Buchkremer aacheni Münsterbaumejster úrnak szíves szóbeli közléseiért technikai felvilágosításaiért és a lekötelező szívességgel rendelkezésemre bocsátott fényképfelvételekért.

Budapest, 1931. február hó.

I.

Az aacheni magyar kápolna alapítása kapcsolatban áll az Aachenfahrtoknak nevezett búcsújárásokkal, melyeken a magyarok mindig nagy számmal vettek részt. Németországban az Aachenfahrtok szokása Nagy Károly által az aacheni Münsternek ajándékozott szentföldi ereklyék tiszteletével függ össze. Magyarországon ezt a szokást, melyről biztos adataink csak a XIV. század elejéről vannak, valószínűleg már korábban betelepült wallon és Rajna-vidéki telepesek honosították meg. Az Aachenfahrtok a betelepült németek révén a magyar hívők körében is csakhamar kedvelté váltak, úgy, hogy mikor Nagy Lajos és anyja Erzsébet királyné figyelme a kegyhely felé fordult, Aachen már a nemzeti érdeklődésnek központjában állott.

Erzsébet özvegy királyné, Nagy Lajos anyja 1357-ben fényes kísérettel Aachenba zárandokolt.¹ A bőkezű király pedig az ideseregülő magyar zárandokok számára kápolnát építtetett, a hívek lelki gondozására két magyar kápláni állást alapított és ezek számára megfelelő jövedelemről is gondoskodott.

Ez a Nagy Lajos által építtetett első aacheni magyar kápolna ma már nem áll fenn. Alapítási körülményeire vonatkozólag azonban annyi oklevél áll rendelkezésünkre, hogy annak keletkezését eléggé részletesen megrajzolhatjuk. Felépítéséről pedig metszetek és a második kápolnához tartozó rajzok és feljegyzések segítségével alkothatunk magunknak fogalmat.

A kápolna építési idejének 1342 és 1366 közé kell esnie. Az összes oklevelek tanúsága szerint ugyanis a kápolnát Nagy

¹ Böhmer: *Fontes Rerum Germanicum* IV. kötet 108; u. a. IV. kötet 544; Hamburgi Városi Könyvtár (Cod. ms. hist. Nr. 31/b); Chron. mogunt. Städtechroniken XVIII. 160; Die Chroniken der deutschen Städte vom XIV—XVI J. h. Leipzig 1864, III. 282. l.

Pór Antal: Erzsébet Királyné aacheni zárandoklása 1357-ben. Századok 1901 (XXXV).

Faymonville: *Der Dom zu Aachen*. München 1909. 364. l.

Lajos alapította és építtette. Így tehát terminus post quem gyanánt szolgál Nagy Lajos trónrajutásának esztendeje 1342. Viszont 1366-ban V. Orbán pápa egyik bullájában¹ már kiváltságokat ad a Szent László tiszteletére állított kápolna káplánjainak, másik bullájában² pedig elismeri a kápolnáról, hogy azt Nagy Lajos „canonice fundavit ac sufficienter dotavit et construi fecit.” Tehát biztos az, hogy a kápolna 1366-ban már felépítve állott. Nagyon valószínű, hogy a kápolna építésének megindítása vagy végrehajtása kapcsolatban van Erzsébet özvegy királyné 1357-i zárandoklatával.

A gótikus stílusban épült kápolna a Münster déli oldalán, közvetlenül a déli lépcsőtorony mellett illeszkedett a karoling oktagonhoz. (1. ábra.) Alaprajzi elrendezése szabályos nyolcszög, vagy hatszög három oldalával apszisszerűen lezárt négyszög (valószínűleg négyzet) volt. A két hosszú oldalán teljesen zárt és a polygon három lezáró falán ablakokkal áttört kápolna bejárata a karoling oktagonból nyílt; az ajtónyílás fölött pedig az oktagon empóriumát és a kápolna belsejét ablak kötötte össze. Két ablaktalan és minden dísz nélkül való oldalfala nélkülözte a támpillérek struktív és tagoló jelenlétét. A lezáró polygon négy élén lévő támpilléreket szobrok díszítették. A kápolna a kor izlésének megfelelően nyilván bordás keresztboltozattal volt beboltozva. Hogy a kápolna mennyezetét kő, vagy téglaboltozat alkotta és nem famennyezetes volt, az teljes biztossággal kitűnik egy, az 1656-i aacheni városégés utáni feljegyzésből, mely szerint a tűzvész elpusztította a magyar kápolna tetőzetét, úgy, hogy a boltozat (Gewölbe) szélnék-esőnek kitéve szabadon állott.³ A boltozat technikai elrendezésére nézve az akkori általános szokásból, illetve a rendelkezésünkre álló rajzokból kiindulva a következő három lehetőséget vetjük fel. Az általános szokás folytán mint első lehetőséget feltételezhetünk egy keresztben elnyújtott kereszt-

¹ Vatikáni levéltár Reg. Avin. 162 h. 596. Közzétette Sauerland: *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande aus dem Vatikanischen Archiv*. Bonn 1910 V. kötet, 195. l. n° 523.

² Vatikáni levéltár Reg. Avin. 162 h. 596. Közzétette u. a. 196. l. n° 524.

Ezekre az oklevelekre Dr. Mummenhof hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet kívánok neki mondani.

³ Aachen. Archiv des Marienstifts II Ab. 8 n° 2.

bolítmézöt és egy hozzá csatlakozó — nyolcszögből eredő — öt oldalú centrális keresztboltozatot. Ez ellen a feltevés ellen azonban az a körülmény szól, hogy a Münster déli oldalát és vele együtt a magyar kápolnát ábrázoló metszeteken (1. ábra), a kápolna hosszanti falán nincsen támpillér feltüntetve, amit pedig ez a boltozási mód okvetlenül megkívánt volna. A külső nézetből levezetett második megoldás szerint az apszis boltozásának centruma a nagy négyszög középpontjáig van elhúzva és emiatt úgy a polygonális apszis, mint a négyszögű előtér boltozatbordái egy közös zárókőben találkoznak. A harmadik megoldás egy később ismertetendő Couven-féle hossz-metszetből (5. ábra) levont feltevés, mely szerint az előtér két keresztben elnyújtott keresztboltozattal van fedve, melyhez szervetlenül ugyan, de elképzelhető módon csatlakozik az apszisnak centrális boltozása. A kápolna falát kívül egy áttört ballusztrád koronázta.

Nagy Lajos a kápolna építésével egyidejűleg gondoskodott a kápolna jövedelméről. Aachen környékén földeket vásárolt, amelyeknek jövedelméből a kápolna karbantartása és a káplánok ellátása lehetséges volt. A földek megszerzésénél az aacheni magisztrátusnak voltak érdemei, melyeknek elismeréséért Nagy Lajos megadta 1369. március 2-án az aacheni kereskedőknek mindazokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket a prágai és nürnbergi kereskedők élveztek.¹

Nagy Lajos a megfelelő jövedelmen kívül szükséges egyházi felszerelésekkel és kincsekkel is ellátta a kápolnát. A kincseket Henrik pilisi apáttal küldte ki 1367-ben. Az apát Aachenban hagyott oklevelének tanúsága szerint² a következő egyházi ruhákat (ornatus) és kincseket (clenodia) adta át János magyar káplánnak az aacheni káptalan jelenlétében:

3 miseruha (casula)

4 alszerpapi köntös (tunica)

3 miseing (alba) stólákkal és karöltőkkel (manipulus)

¹ Wien. Geheimes Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Reichshofrat, Acta Judicialia A' dec n° 26 fol 465 v—468. Közzé tette R. A. Peltzer: Ein Handels Privileg des Königs Ludwig I. für Aachen 1369 März. 2. (Zeitschrift des Aachener Geschichts Verein, 1906 (XXVIII) 452—454. l.

² Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab. 8 n° 5 (eredeti); hitelesített másolatok: u. o. n° 4, n° 5; Országos Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1768 n° 188, u. o. DL 336460 stb., stb. Közzölte Fejér, Codex dipl.: Tomi. IX. vol. pag. 91 (XXXVI); Irod: Békefi Remig: A pilisi apátság története I. 162. l., K. Faymonville: Der Dom zu Aachen. München, 1909, 365. l.

- 3 selyem öv (cingulum)
- 3 különböző oltárdísz
- 2 aranyozott kehely
- 2 aranyozott misekancsó (ampulla)
- 2 ezüst „ „
- 2 ezüst gyertyatartó
- 3 ereklyemutató (monstrancia) Szent István, Szent László és Szent Imre¹ereklyéivel.
- 2 ezüsttel bevont tábla
- 1 misekönyv.

Az oklevél végén Henrik kéri a káptalant, hogy a kincsek és az egyházi szerek épsége és megmaradása felett örködjék és vigyázzon, hogy azok eredeti rendeltetésüknek megfelelően használtassanak fel.

Miután az építés befejezést nyert, sőt a pápától is megérkeztek a fentemlített egyházi privilégiumok, szükséges volt a jogi viszonyok rendezése és írásba foglalása. Ez megtörtént a városi magisztrátussal szemben Nagy Lajos 1370. január 2-án kelt oklevelében.² Ebben Nagy Lajos — Szent István, Szent László királyok és Szent Imre herceg kegyes elődeinek tiszteletére, — Aachenban a Mária templom mellett saját költségén építtetett kápolnát, valamint az összes hozzátartozó javaknak gondozását a város polgármesterének és tanácsának a gondjaira bízta, miután meggyőződött azoknak körültekintéséről és előrelátásáról. Ugyanebben az oklevélben köti ki, hogy a két káplán mindenkor magyar nemzetiségű legyen.

Ugyancsak 1370-ben „in feria tertia festi Paschae“³ Henrik pilisi apát, mint a király megbízottja és követe, az aacheni Mária templom káptalanjával a következő egyezséget kötötte:⁴

¹ Az oklevélben szereplő Henricus = Emericus, Imre. Lásd: Schwartz E.: Szent Imre neve. (10 esztendő . . . II. Bpest 1929, 100—103 l.)

² Aachen. Stadtarchiv, Urkunden D 89½ (XVI. (?) századbeli másolat) Hitelesített másolatok: Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab 8 n° 4, Országos Levéltár: Kanc. Orig. Ref. 1768, n° 188, u. o. DL 36460 etc. etc. Közölte Fejér, Codex dipl. Tomi. IX. vol., IV. pag. 215 (c XXIII) és pag. 561 (ccc XXIV): Quix: Hischtorische Beschreibung der Münsterkirche und der Heiligtumsfahrt in Aachen, Aachen, 1825: Urkunde n° 8, 136.l. K. Faymonville: Der Dom zu Aachen, München, 1909, 365. l. Irod: Békefi Remig: A pilisi apátság története. I. 162. l.

³ Békefi id. m. szerint április 16.

⁴ Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab. n° 6. (eredeti). Hitelesített másolatok u. o. n° 4; Orsz. Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1747 n° 147. etc., etc. Közölte Fejér, Codex dipl. Tomi. IX. vol. IV. pag. 265 CLIX. Irod: Békefi: A pilisi apátság története. II. 162. l.

a kápolna alapításánál és a káplánok beiktatásánál a IV. Károly cseh királlyal kötött egyezés szerint fognak eljárni, aki az aacheni Mária templomban 1362-ben cseh alattvalóinak oltárt emeltetett és egy cseh káplánnak ellátásáról gondoskodott.¹ E szerint a mindenkori magyar káplánok, akiket a kápolna szolgálatára fognak kinevezni, kötelesek személyesen bemutatkozni a dékán és káptalan előtt és nekik hűségeskűt tenni, ahogy ezt a templom többi káplánja tenni szokta és a káptalannak mindig engedelmeskedni tartoznak. Valahányszor halálozás, lemondás, vagy bármi más okból a kápolna káplán nélkül marad, a káptalan egy másik káplánt nevez ki arra az időre, amíg a magyar királyt nem értesítik s a király új káplánt nem nevez ki. Ez alatt az idő alatt a káptalan által ideiglenesen kinevezett káplán élvezi a jövedelmet. Az oklevélben megemlíti Henrik, hogy már más alkalommal is őt küldte Nagy Lajos, hogy a dékántól és káptalantól kieszközölje hozzájárulásukat a kápolna felépítéséhez, melyet a király a boldogságos szent Szűz iránti tiszteletből az aacheni Mária templom mellett létesíteni és a két káplán megélhetése érdekében elegendőképpen javadalmazni kíván.

1381-ben Ulrich pilisi ciszterci apátot, Henrik utódát küldte ki Nagy Lajos Aachenba, hogy megvizsgálja, vajjon alapítói tervei szerint kezelték-e odakint a kápolnát és vigyáztak-e a kincsekre. 1381. június 9-én kiadott vizitációs okmányból² tudjuk, hogy Ulrich apát a káptalan és Gerlacus János magyar káplán jelenlétében átvizsgálta a kincseket. Mindent rendben talált. A kincsekből csak 4 tunica (alszerpapi köntös) hiányzott, viszont három casula(miseruha)-val és két cappas choraes (palást)-szal gyarapodott az egyházi ruhák száma. Azonkívül 340 forintot adott a király nevében, amellyel kiegészítette a kápolna 23 forintra megcsökkent készpénzvagyonát.

A XV. és a XVI. századból a magyar kápolna történetére

¹ Hitelesített másolatok: Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab. 8 n° 2, n° 4, Orsz. Levéltár, Kanc. 1773, 4504.

² Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab. 8 n° 8 (eredeti). Hitelesített másolatok: Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab. 8 n° 4, Orsz. Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1747 n° 147, etc., etc. Közlötték Fejér: Codex dipl. Tomi. IX. vol. V. pag. 525. (CCL XXXVI) (hibásan írja Henricus-t Ulricus helyett); Faymonville: Der Dom zu Aachen. München, 1909, 366—367. l. Irod: Békefi: A pilisi apátság története. I. 162. l.

Az oklevélben szereplő Heinricus = Emericus, Imre. Lásd: Schwartz id. m.

vonatkozólag főleg kápláni kinevezések maradtak ránk, amelyekből látjuk, hogy az a kikötés, miszerint az aacheni magyar kápolna káplánjai csak magyar emberek lehetnek, lassankint feledésbe ment. Eleinte ugyan csak magyar káplánokat neveztek ki, megnevezvén a magyar egyházmegyét, ahonnan kikerültek, később megelégedtek a magyar nyelv ismeretével, majd a magyar aachenfahrtok gyérülésével erre sem fektettek már súlyt és az aacheni magyar kápolna káplánjai az aacheni papok soraiból kerültek ki.

A kápláni kinevezéseken kívül jelentős fontosságú a két leltár, amelyek az 1438¹ és 1468-iki² dékáni vizitációk alkalmából készültek, bár ezeknek csak a XVIII. században készült és sajnos nem hitelesített másolatai maradtak reánk. Tekintettel arra azonban, hogy ugyanazon a lapon, melyen ez a két leltár írva van, megtalálható az 1381-ben Ulrich apát által felvett leltárnak,³ valamint az 1748-ban készült leltárnak⁴ a másolata is, amelyeket eredetiből, illetve hiteles másolatokból ismerünk, s ezek között tartalmi eltérés nincs, csupán a másolónak rövidítései, így az 1438-as, valamint az 1468-as leltárak másolatainak hitelességét is legalább feltételezhetjük s ezáltal gyarapítottuk a leltári listák számát.

1656. május 2-án nagy tűzvész pusztította Aachen városát.⁵ A tűzvészben a magyar kápolna tetőzete is leégett, a boltzat szabadon állott és a kápolnát az összedőlés fenyegeti, ha hamarosan ki nem javítják. 1657-ben, mivel a tető nélkül álló kápolna mennyezetén a víz beszivárog, az ott őrzött kincseket a városházára viszik és ott őrzik tovább⁶ valószínűleg a restaurálás időpontjáig, amelynek bekövetkezte után viszszer kerülnek a kápolnába, ahol egy ládába zárva őriztettek, amelyek kulcsa a Bürgermeisterdienernél (városi szolga).

¹ Aachen. Archiv des Marienstifts. II. Ab. 8 n° 14.

² Aachen. Archiv des Marienstifts. II. Ab. 8 n° 8.

³ Aachen. Stadtarchiv. Aktensammlung Pick 932 (eredeti). Ország-Levéltár, Kanc. 1773. n° 4504 (=23) (hitelesített másolat.) Közzé tette Pór Antal: Két újabb leltár az aacheni magyar kápolna szerelvényeiről. (Tört. Tár. (I.) 481—488 l.)

⁵ Aachen. Archiv des Marienstifts. II. Ab. 8 n° 12. Takács cikkében (Az aacheni magyar templom égéséről 1656-ban. Archeológiai Értesítő, 1900, új f. XX 401—406. l.) helytelenül írja máj. 6-át.

⁶ Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932. u. o. Urkunden D 89½ a kincsek átszállításánál felvett leltár (másolata). Közzé tette Pór Antal: Két újabb leltár az aacheni magyar kápolna szerelvényeiről (Tört. Tár. 1900, (I.) 481—488. l.)

volt. A kincsek őrzésének ez a módja tette lehetővé azt, hogy 1717 áprilisában Ketteniss Bürgermeisterdiener, nagy pénz-szükségben lévén, elzálogosította a felügyeletére bízott magyar kápolna kincseihez tartozó címereket.¹ 1718 márciusában rájönnek a dologra és ekkor az elzálogosított darabok a régi helyükre kerültek vissza.² Hogy a megrongálódott kápolnát a pusztulástól megmentsék, a kápolna két provizora Dietrich Speckkewer volt polgármester és Balthasar Fibus polgármester a két magyar káplánnal Wilhelmus Mann-nal és Petrus Merlannal kölcsönképen felveszik a restauráláshoz szükséges pénzüsszeget. A pénzt, 100 Reichsthalert Dietrich Speckkewer és felesége Cecilia von Beeck és két gyermekük adják. Kamatként a magyar földek jövedelméből, (melyek a Junkersportnál lévő terület és a várofsal melletti Hundsbindennek nevezett föld,) évi 5 Reichsthalert fizetnek addig, míg az összeget le nem törlesztették. Kézizálognak lekötik a magyar kápolna minden jelen és jövőbeni tulajdonát.³ Ugyanekkor a városi magisztrátus I. Lipóthoz folyamodott segélyért, aki a magyar kápolnának 2000 Reechsthalert adományozott. Ezt az összeget a Römer-Monate nevű birodalmi adókból Köln városa által utaltatta át az aacheni magisztrátusnak. Az összeg az aacheni magisztrátusnál maradt lelében, amely 3%-ot, azaz minden káplánnak évi 60 Reichsthalert fizetett érte.⁴ Ugyancsak a városégés alkalmával leégett a káplánok háza a Scherps-Strassban.⁵

A kápolna jövedelmének kezelését, amint azt az alapítólevélből tudjuk, Nagy Lajos az aacheni városi magisztrátusra bízta. A XVIII. század közepétől fogva elegendő adatunk van arra, hogy körülhatárolhassuk, hogy a magisztrátus miként felelt meg ezen kötelezettségének.

A magyar kápolna ügyeinek végzésére két provizort választottak. Rendesen a polgármestert és a volt polgármestert. Ezek rendelkeztek a vagyon fölött, vették be a jövedelmet és

¹ Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932.

² U. o.

³ Aachen Archiv des Marienstifts, II. Ab. 8 n° 12.

⁴ Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932. A császár 1661 jan. 20-án szólította fel Köln városát, a káplánok azonban csak 1673 máj. 24-én kapták először kezükhöz az összeg kamatját.

⁵ Aachen. Archiv des Marienstifts, II. Ab. 8. n° 48.

többé-kevésbé gondoskodtak a kápolna karbantartásáról.¹ Ugyancsak ők adták ki a káplánoknak a nekik szóló jövedelmét² A provizorokat a városi kisebb tanácsban nevezték ki.³

A kápolna felügyeletéről, takarításáról és az egyházi ruhák mosásáról a Bürgermeisterdiener gondoskodott. A mosásért évi 96 márkát, a felügyeletért egy ruha értékét, azaz 72 márkát kapott.⁴

1677-ben változás állott be a magyar kápolna belső adminisztrációjában, ugyanis ekkor I. Lipót november 25-én kelt rendeletében a magyar kápolna egyik kápláni állását, melyet akkor Mees István kanonok bírt, az aacheni jezsuita kollégiumnak juttatta. Mees István halála után a jezsuita kollégium élvezte ennek az állásnak minden jövedelmét. Ennek fejében a jezsuita atyák az alapítvány összes kötelezettségeit vállalták, azonkívül az alapítók emlékének megőrzését olyanformán, hogy a számukra befolyó jövedelemből elsősorban egy magyar címert készíttetnek és azt az oltáron elhelyezik. Ha a feltételek közül bármit elmulasztának, ez a számukra tett adományozás érvényét veszti. I. Lipót egyúttal megparancsolja az aacheni káptalannak, hogy haladéktalanul engedelmeskedjék e rendeletnek és amint megüresedik a kápláni állás, investálják és iktassák be a jezsuita atyákat annak rendje-módja szerint, megadván nekik a valódi és tényleges birtoklást és a vele egybekötött jövedelmeket.⁵

A káptalan nem mert ellenkezni a császárral és ezért látszólagos beleegyezéssel fogadta a parancsot. A jezsuiták 31 éven át 1677-től 1709-ig bírták a kápláni állást, és az istentiszteleteket megbízottaik által végeztették.

1709-ben I. József uralkodása alatt az aacheni káptalan megkéri a királyt, vegye vissza a jezsuitáktól a magyar kápláni állást, melyet azok I. Lipóttól jogtalanul kaptak meg. A dologból hosszú levelezés keletkezett, melyben úgy a káptalan, mint a jezsuita kollégium védte a maga jogát a király előtt.

¹ Az 1656-i város égés után ők vették fel a kölcsönt a kápolna restaurálására. Lipót nekik utalta ki a 2000 Reichsthalert stb.

² Aachen. Stadtarchiv, Renthquittungen.

³ Aachen. Stadtarchiv, Rathsprtokoll: VI. 1665 pag. 204; VII. 1666 pag. 85; XIII. 1676—81, pag. 370—371, 451, 527.

⁴ Aachen. Stadtarchiv, Handschriften 368.

⁵ Országos Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1709 n° 5.

A káptalan azt bizonyította, hogy a kápláni állásnak a jezsuita kollégiumba való bekebelezése ellenkezik az alapító szándékával, aki a káplánokat a káptalan fegyelme alá helyezte és kötelezte őket a kórusbeli imákban és istentiszteleteken való részvételre, amely feltételeknek a jezsuita atyák életmódjuknál fogva nem tudnak eleget tenni. Azonkívül a jezsuita atyák nem engedelmeskedtek Lipót parancsának, mert nem tették fel az oltárra a magyar címet. A vitatkozásnak legfőbb pontja az a kérdés volt, vajjon Beneficium, azaz megfelelő egyházi hatóságoktól megerősített alapítás volt-e a magyar kápolna és a vele egybekötött kápláni állások, vagy pedig csak egyszerű officium. Egyik fél sem tudott az V. Orbán féle megerősítő levélről, így csupán valószínűségekre alapított hosszas vitákba bocsátkoztak. I. József döntött a kérdésben, határozatával megsemmisítette az I. Lipót féle rendeletet és visszaállította a magyar kápláni állást a maga eredeti alakjában.¹

1723. január 22-én III. Károly (VI. Károly császár) felszólítja az aacheni magisztrátust, küldjenek neki jelentést a Beneficii in Sacello Salvatoris in Monte és a többi Aachenban lévő császári beneficiumról.² Az aacheni magisztrátus 1723. március 31-én felel a császári leiratra.³ Jelentésében az aacheni magyar kápolnáról is megemlékezik, amelyről a következőkben számol be: a kápolnában az előírt istentiszteleteket rendszeresen megtartják, a benne lévő kincses szekrények kulcsát a magisztrátus magánál őrzi; a kápolna állapota nagyon elhanyagolt, elriasztó látványt nyújt az Aachent felkereső idegéneknek. A vászonra festett oltárkép, mely Krisztust megfeszítve ábrázolja, olyan rongált, hogy Krisztus arcáról a festék teljesen lepattogzott. A referátum végén a magisztrátus III. Károlyt mint Patronus Laicust arra kéri, gondoskodjék arról, hogy a kápolna Istenhez és magyar királyi elődeihez méltó állapotba hozassék. Arra vonatkozólag, hogy a császár teljesítette-e a magisztrátus kérését, nem maradtak fenn adatok. Nem valószínű azonban, hogy nagyobb összeggel, vagy egyáltalában hozzájárult volna a kápolna restaurálásához, mert a magisztrátus 1748-i jelentésében nem beszél III.

¹ Országos Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1709 n° 5.

² Aachen. Stadtarchiv, Acten Sammlung Pick 932.

³ Országos Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1747 n° 147.

Károly segélyéről, sőt a kápolna állapotát illetőleg jelenti, hogy azt saját költségén restauráltatta. Ha a császár küldött volna bizonyos összeget restaurálási célokra, ezt a későbbi jelentésekben biztosan feltüntették volna, mert például I. Lipótnak az 1565-i városégés után a kápolnának adományozott 2000 Reichsthalerről minden alkalommal megemlékeznek.

II.

A XVIII. század közepén új érdeklődés indul meg az aacheni magyar kápolna iránt, miután a Mária Terézia uralkodását bevezető osztrák örökösödési háborúban (1741—48.) résztvevő magyar főurak sűrűn megfordultak Aachenban, annál is inkább, mivel a császári seregek főhadiszállása 1747-ben Aachenban volt és 1748-ban ugyanitt kötötték meg a békét.

1746 az az időpont, amikor az Aachenban időző magyar főurakról biztos adataink vannak. Ebben az időben Aachenban tartózkodik Batthyányi Károly tábornagy, akinek a kápolna további sorsára döntő befolyása volt.¹ De 1746-ban más főurakna a kápolna iránti érdeklődéséről is tudunk, mely érdeklődés kevés híján konkrét alkotásokban nyert volna maradandó emléket. Janssen Bürgermeisterdiener naplójában feljegyzi, hogy 1746 márciusában Morocz, illetve Forgács magyar generálisok egy oltárt kívántak alapítani, mely oltárhoz a terveket Johann Joseph Couven városi építésszel készítették.² A feljegyzés nem egészen világos, mivel nem tűnik ki pontosan, vajjon Morass (Morocz) vagy Forgács generális rendelte-e az új oltárt.³ Szempontunkból ez nem is fontos, Janssen mint tanulatlan városi szolga összetéveszthette az idegen tábornokok nevét. A lényeg az, hogy a magyar főurak oltáralapításra gondoltak s talán felmerült előttük már valaminő restaurálásnak gondolata is. Janssen további feljegyzései épen ilyen bizonytalan adatokat tartalmaznak az oltárról, melyről egyik

¹ Joh. Janssen: Die historischen Notizen... (eredeti). Aachen. Stadtarchiv. Közölte Hermann Arioivist Freiherr v. Fürth: Beiträge und Material zur Geschichte der Aachener Patrizier-Familien. Aachen. 1890. III. kötet 102—103. l.

² U. o. 73. old.: „Im Mertzen hat ein hungarischer General Namens Morass, welcher (hat die Commission) im Neuw Bath logirt wahr alhier die Kuhr zu gebrauchen wegen eine Blessur die er in Brabant hat bekommen ahn ein Bein, selbiger hat alhier in die in hungarische Kapelle in Münster einen schöne Altaer verehrt wie alda zu sehen ist, und durch den Statt argitect Sr. Secretari Couven eingerichtet worden. Forgatz hat nur die Commission davon im Nahm Morass.“

³ Hasonlítsd össze: U. o. 73, 78 és 109 l.

helyen úgy ír, mint elkészült és rendeltetésének átadott objektumról, másik helyen pedig azt mondja, hogy a Forgács féle oltáralapításból nem lett semmi, kivéve azt a tényt, hogy az oltárhoz Couven városi építész a terveket elkészítette.

Janssen naplóját folytatva 1747 március 11-én feljegyzí, hogy Batthyányi Károly tábornagy a többi magyar tábornokkal egyetértve megbízást adott Couven építésznek arra, hogy a magyar kápolna restaurálására (újjáépítésére), falainak márvánnyal való burkolására és egy márványoltárra terveket készítsen, kerüljön az bármibe, s hogy Couven a terveket el is készítette és Batthányinak be is mutatta.¹

Aacheni részről Nicolaus Xaverius Kamps kanonok vett élénk részt a magyar kápolna körül felkeltett érdeklődésben. Összegyűjtötte a kápolnára vonatkozó okmányokat, melyeket Couvennek elkészült terveivel együtt személyesen vitt el Bécsbe és Magyarországra 1747. júniusában, ezeket bemutatta Esterházy József grófnak, aki az ügyet felkarolta.²

Batthyányi és tisztársainak ösztökélésére a magisztrátus tagjai is jobban kezdtek érdeklődni a magyar kápolna ügyei iránt. 1747 augusztus 2-án összegyűltek a Domus pauperum-ban és elhatározták a magyar kincsek rendbehozatalát. Az egész ügyet Rómer presbiterre bízák, a Domus pauperum rektorára, akit a magisztrátus még 1718-ban a magyar kincsek őrzőjének és kincstárosának nevezett ki. Az ő felügyelete alatt dolgoztak a megbízott ötvösök és festők a Domus pauperum egy erre a célra rendelt szobájában. A kincsek közül

¹ U. o. 109. l.: „Dieser Feltmarschal [azaz Batthyányi] sambt die andere hungarische Generaals haben auch dem Hr. Secretari Couven aufgetragen einen Abriss von die Hungarische Capell zu machen, diese solt erneuert werden und mit lauterem Marmor besetzt werden und auch ein Marmor-Altaer es mögte kosten wass es wolle; aber ich bin bang es gehet damit wie es gangen mit das Vornehmen vom oben gemelter General Forgatsch am 17 und 27-ten Blatt schon gemeldet etc. geschen, und nichts davon kommen konte, wiewohl der Secretari und Stat-Architect Couven die Abriss schon gemacht vor dem Forgatz so wohl als vor dem jetzigen Generael Velt-Marschal Battányi etc. vervinget, und den Überschlag schon gemacht, was es solt kosten, dennoch vielleicht nichts davon kommen könnte.“

² Országos Levéltár, Kanc. 1773 n° 4504, 11 és 24; Wien, Haus-, Hof- und Staats-Archiv Ungarn Specialia 1747—1773 Fasc. 270.

a legrosszabb állapotban a képek voltak, amelyeket teljesen átfestettek.¹

Kamps kanonok utazásának meg volt a hatása. Esterházy és Batthyányi között sűrű levelezés keletkezett. 1747 szeptember 8-ról maradt fenn Batthyányinak egy levele, amelyben arra kéri Esterházyt, hogy a csapatok körében ő általa már összegyűjtött összegnek a kellő mértékben való kiegészítésére indítson gyűjtést Magyarországon a főpapság és a főurak körében.² Miután ehhez a gyűjtéshez a helytartótanács engedélye volt szükséges, Esterházy József bátyjának, Ferencnek közvetítésével be is jelentette azt s így az akció a kormány tudomásával, sőt jóváhagyásával indul meg.

1747. december 7-én Ferenc császár (Mária Terézia férje) felszólítja az aacheni magisztrátust³ és a káptalant,⁴ hogy a kápolna és a kincsek állapotáról, a jövedelemről és az egész alapítvány adminisztrálásáról beszámoljanak. 1748. január 17-én a magisztrátus felel a császárnak.⁵ Feleletében a jövedelemről és vagyoni állapotról nem ad pontos felvilágosítást; tulajdonképpen csak a Lipót féle 2000 Reichsthalerről emlékezik meg, mely összeg a magisztrátus kezelésére volt bízva. A kápolna állapotára nézve megjegyzi, hogy azt az összedüléstől csak a magisztrátus költségén eszközölt javítások mentették meg. Az istentiszteleteket zavartalanul és az előírás szerint megtartják. A kápolna felszereléséről, melyet a magisztrátus a kápolnában ládába zárva őriz és melynek kulcsát magánál tartja, leltárt csatol. A kápolnában egyszerű régi faoltár áll. Végül, mint sérelmet megemlíti, hogy az utolsó kápláni kinevezésnél az előzetes felterjesztést a káptalan tette, pedig ezt a jogot azelőtt a magisztrátus gyakorolta, s kéri a királyt, hogy a régi gyakorlatot állítsa vissza a jövőben is.

¹ Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932 (eredeti). Országos Levéltár. Kanc. 1773. n° 4504 (=23) (hitelesített másolat). Közzétette Pór Antal: Két újabb leltár az aacheni magyar kápolna szerelvényeiről. (Tört. Tár. Bpest, 1900, 481—488 l.)

² Országos Levéltár, Kanc. 1773 No 4504 (= 24).

³ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Ungarn Specialia 1747—1773 Fasc. 270.

⁴ Aachen. Archiv des Marienstifts, II. Ab. 8. No. 48.

⁵ Országos Levéltár, Kanc. 1773 No. 4504 (= 10)

Ugyanezen év márciusában válaszol a káptalan,¹ valamint a káptalan által felszólított káplánok² is jelentést tesznek. Ezekben a válaszokban bepanaszolják a városi magisztrátust, mint aki maga őrzi a kincseket, pedig az alapítólevél szerint az a káplánok joga és kötelessége volna s az egyházi ruhákat és kincseket csak évente egyszer, Szent István napján bocsátja a káplánok rendelkezésére, úgyhogy a magisztrátus a kápolnát és a kincseket saját tulajdonaként kezeli, amit az is bizonyít, hogy a kápolnára a saját címerét föltétette.

Az Esterházy József által megindított gyűjtésnek szép eredménye volt, úgy, hogy a kápolna újjáalakítása végleg elhatározottatott és 1748 július 31-én Batthyányi, Morocz generális, megbízottja, által megkötö a szerződést Couven aacheni városi építésszel.³ A szerződésben az eddigi homályos és nem precízírozott kifejezésekkel szemben világosan kifejtve találjuk azt, hogy itt nem a középkori kápolna restaurálásáról, hanem annak „ex fundito“ újjá való építéséről van szó.

1748 szeptemberében lebontják a gótikus kápolnát⁴ és ugyanazon év október 5-én Morocz generális leteszi az új kápolna alapkövét.⁵

Ennek az újjáépítésnek terve: Lőzöli Buchkremer a könyvének publikálásakor Couvennek még 14 eredeti rajzát ismeri.⁶

¹ Országos Levéltár, Kanc. 1773 n° 504 (=24).

² Országos Levéltár. Kanc. Conc. Exp. 1748. máj. 5.

³ Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932. Közölte Buchkremer: Die Architekten Johann Joseph Couven und Jakob Couven, Zeitschrift des Aachener Geschichtsverein XVII. (1895) 49—53. és 109—117. l.

⁴ Janssen id. m. (közölve Fürth id. m. III. 16. l. és Tagebuch des Stadtsyndicaten P. Tell 28—29. l. (Aachen. Stadtarchiv, Handschriften 181. a).

⁵ Aachen. Stadtarchiv, Urkunden D 89½. Az alapkö felirata: „Lapis Fundamentalis sacelli Basilici, quod a Ludovico I. Rege Hungariae circa annum MCCCLVII extructum subinde vetustate Fatiscens Hungari pro Regina sua Maria Theresia Duce Mareschallo Comite Batthyano in Belgio contra Gallos Belligerantes Fundatoris pietate excitati Collata ope instaurarunt positus A. MDCCXLVIII per generalem Emericum Morocz scra faciente R. D.: Decano Baro de Bierens et J. J. Couven architecto dirigente.“ (A felirat ezen kívül megtalálható: Meyer: Aachensche Geschichten. II. Marienstift § 12. (kéziratban). Aachen. Stadtarchiv, Hs 259.) Közölte Faymonville: Der Dom zu Aachen. München, 1909. 369. l. Az alapkö letételéről megemlékezik: Janssen id. m. (Közölte Fürth id. m. III. 161. l.) Irod: Quix: Historische Beschreibung der Münsterkirche u. der Heilighumsfahrt in Aachen, Aachen 1825. 36—39. l. Schollen: Grundsteinlegung zur ungarischen Kapelle (Aus Aachens Vorzeit XIV. 1901. 121. l.)

⁶ Buchkremer id. m. 106. l.

Ezek közül ma már csak egy található, mely jelenleg Couven rajzainak gyűjteményében az aacheni városi múzeum birtokában van.¹ Sajnálatos, hogy a Couven rajzgyűjtemény nem került előbb a múzeum birtokába, mely esetben a többi rajz is megmenekült volna az elkallódástól. Buchkremer publikációja révén azonban még másik 5 rajznak a reprodukciója is ránk maradt,² így ma a magyar kápolnának 6 Couven-féle tervrajzát ismerjük:

1. a kápolna alaprajza,
2. a kápolna belső nézete az oltár felé,
3. a kápolna belső oldalnézete,
4. a kápolna belső nézete a kijárat és az erkélynyílás felé,
5. a kápolna külső nézete (poligonális lezárórész),
6. a tetőzet két különböző megoldási terve.

Buchkremer nem írta le rendszeresen az általa ismert 14 rajzot s így annak tisztázására sem került sor, vajjon a Couven-féle rajzok mind egy és ugyanazon megoldásra vonatkoztak-e. Mivel azonban a szerződésben megemlített „Haupt Dessin“ 6 rajzból (Plan, 2 auswendige Risse, 3 inwendige Dekorations-Risse) állott, feltételezhetjük, hogy a többi 8 rajz között variáns vázlattervek, illetőleg kiviteli részletrajzok voltak, sőt esetleg a 14 rajz közé tartoztak a Morocz-Forgács-féle oltár (esetleg kápolna „embellirung“) tervek is, mely körülményekre a következő tárgyalásnál igyekszünk figyelemmel lenni.

1. *Alaprajz.* (27.2×24.7 cm) fennmaradt Buchkremer másolatában, mely Couven másolata után készült. ³ (2. ábra.)

Az alaprajz elrendezése egy, a főépületből nyíló szabályos nyolcszög három oldalából képzett apszissal lezárt, keresztben álló téglány. A bejáratnál 3 ívelt lépcsőfok van jelölve, úgyszintén fel vannak tüntetve a Münster csatlakozó pillérei és falai is. A déli lépcsőtorony csatlakozása helytelenül van rajzolva, ez azonban nem tartozik a lényeghez. A lezáró poligon három oldalát ablakok törik át. A falak belső felületét az alaprajz tanúsága szerint élénk tagolású falburkolás takarta,

¹ Aachen. Städtisches Suermont Museum. Original Couven Zeichnungen von Klausner n° 153.

² Buchkremer id. m. 64—68. ábra.

Couvennak szokása volt tervrajzait azoknak elküldése előtt lemásolni. Mind a 6 általunk ismert rajz Couven sajátkezű másolata, illetve az azok után készült másolatok.

míg a kulso talfelületet a lezáró poligon élein tört pillérek tagolták. A bejárattal szemben az apszis középső ablaka előtt közvetlenül a fal mellett erősen ívelt alaprajzú kétlépcsős pódiumon egy ellentett ívelésű oltár állott, melynek erőteljesen hullámos vonalát a tabernákulum ismétlődő vonalritmusa fokozta.

2. *A kápolna belső nézete az oltár felé.* (14,6×33,9 cm)
Fennmaradt Buchkremer másolatában,¹ mely Couven másolata után készült. (4. ábra.)

Egy nyolcszög három oldalából képzett szentélylezárás frontális belső nézete. Az oldalakat karcsú, csúcsíves ablakok törik át, melyeket magasságban 6, széltében 2 mező tagol, az egyes mezők pedig 6×4 ablakszemre vannak beosztva. A falak magasságának körülbelül ¼-ét borítja el a gazdag plasztikus dekorációval díszített burkolás, melynek felső lezáró párkánya az ablaktalp alatt fut végig. Belső tagolásában ez a falfelület vízszintes irányban hármas tagozású és pedig egy dekoráció nélküli, de alaprajzában mozgalmas talpazatrészre, az e fölött elhúzódó széles dekorációs mezőre és az ezt koronázó erősen profilált és az alaprajz minden nyugtalanságát követő párkányzatra oszlik. Függőleges irányban ezt a falfelületet hármas pillérkötegek tagolják, mely pillérkötegeknek tengelyei egybeesnek a lezáró poligon éleivel. A pillérkötegek által lezárt mezőket, melyeknek középtengelye megfelel az ablaktengelyeknek, a kor ízlésének megfelelő keretbe foglalt cartouche dekoráció tölti ki. A felső lezáró párkány éles és ritmikus vonalkötegei felett az alsó pillérkötegeknek megfelelően nyugszanak az ablakokat elválasztó, a poligon éleinek vonalába eső karcsú, magas, inkább dekoratív, mint struktív jelentőségű pilléreinek magas talpzatai. A pillérek talpzata és a pillérlábak relief díszítéssel voltak borítva. Ugy szintén relief díszszel ellátott volt a pillértörzs felső vége, amely minden esetben egy, a pillér nyaka alatt közvetlenül meghúzódó, szárnyas angyalfölből indult ki. Ez még inkább megfosztotta ezeket a pilléreket a maguk struktív jelentőségétől, játékosá téve annak tektonikus jellegét. A pillérfőket parányi attikák koronázzák, melyek csomópontul szolgálnak a fiókboltozat bordái számára. A fiókmezők szintén rokokó ízlésű díszítéssel voltak ékítve.

¹ Buchkremer id. m. 68. ábra.

3. *A kápolna belső oldalnézete.* (15.7×34.5 cm) Fennmaradt Buchkremer másolatában,¹mely Couven másolata után készült. (5. ábra.)

A 2. alatt leírt szentélynézet folytatását képező, a bejáratától jobbra fekvő egyenes falmező részlete. A falburkolat párkánya fölött az alsó pillérek nyugszanak a felső pillérek talapzatai. A talapzat végződésénél a koronázó párkány horizontálisan két szakaszra osztja a felső részt; egy alsó, a pillérek talapzati magasságának megfelelő alacsony és a felső boltozásig felnyúló magas részre. A pillértalapzatok közti laposan fekvő mezők sarkaiban homorúan letompított, mozaikszerű díszítéssel kitöltött téglány tölti be. A felső részben a 2.-hoz hasonlóan díszített pillérek a fiókboltozatig felnyúló mezőket foglalják közre. A mezőket alul hosszú, alsó és felső végén erősen díszített, felül sarkokba letompított és felfelé törő oldalvonalalaiban virágokkal meghintett betét és fölötte hullámzó ívelésű ovális alapformájú medaillon díszíti. A pillérek nyugszanak a záradék felé egyenesen tartó ívek és záradékig felmenő fiókmezők. Az oldalfalat 3 pillér és közöttük 2 vertikális mező tagolja. Az ablakkal szemben lévő oldalon a kápolnát a főépülettel összekötő ajtónyílás íve a főépület és a kápolna közös falának reliefje és egy emeleti összekötő ablaknyílás van feltüntetve.

4. *A kápolna belső nézete a kijárat és az erkélynyílás felé.* (13.5×33.3 cm) Fennmaradt Buckremer másolatában,²mely Couven másolata után készült. (6. ábra.)

A kápolna és a főépület közös falát ábrázolja egy alsó félkörű bejáratí ívvel, gazdagon díszített ráccsal. A két oldalsó b - a - b ritmusú rácskerítés közepén kovácsolt levélornamentekkel díszített, címerrel koronázott rácskapu foglal helyet. A közös falrész kagylós és leveles, közepén ovális medaillonnal kitöltött dekoráció élénkíti. Felül emeleti magasságban balkónos ablaknyílás stukk dekorációval keretezve nyílik a főépületből a kápolnába. A kápolna felső lezáródása ezen a rajzon nincs feltüntetve.

5. *A kápolna külső nézete (a poligonális lezáró rész).*

¹ Buchkremer id. m. 67. ábra.

² Buchkremer id. m. 66. ábra.

(35.7×14.9 cm) Fennmaradt Buchkremer másolatában,¹ mely Couven másolata után készült. (7. ábra.)

Horizontálisan egy alsó síma kőkockából álló és egy felső sarkokban tört rusztikás pillérek és téglalakú betéttel díszített részek tagolják. Ezen a talapzaton az alsó pilléreknek megfelelően emelkednek a vízszintesen elhelyezett faragott kövekből épített pillérek és ezek között foglalnak helyet a hosszú, vízszintesen 2 és függőlegesen 8 részre osztott ablakok, melyeket sarkaikban kiugró vonalú, felül oválisan lezárt és rokokó motívumú zárókővel díszített ablakkeretek vesznek körül. Az épületet profilozott architrav, síma fríz és az architravnál gazdagabb profilozású koszorú párkány koronázza. A főpárkányon elől a középső ablak fölött a magyar koronás címer foglal helyet egy az architrávon kétoldalra nyúló szallagos felírással, melyen „Capella Hungarie“ olvasható. A főpárkányon mansard fedélzet helyezkedik el, melynek fedélsíkjait a rajtuk, mint talapzaton álló vázából kinyúló sugárdíszes kettős apostoli kereszt koronáz.

6. *A fedélzet két különböző megoldási terve.* (14×29.8 cm) Eredeti Couven rajz, Aachen Suermont múzeum Couven Original Zeichnungen No. 153., Bütten-papiroson, halvány ceruza rajz. (8. ábra.)

A rajz két fedélzet-tervet ábrázol. A baloldali nagyjából egyezik az 5. alatt leírt kápolna külső facádeján lévő mansard tetővel, némi eltérést csak a koszorúpárkány és a váza talapzatát képező fedélcsúcsnak profilozásánál észlelhető. A magyar címer nincsen feltéve a főpárkányra. A másodk fedélzet-terv díszesebb, sokszögű ívelt oldalú kupola alakú tető. Az éleken bádogdíszítés van, mely a főpárkány koronázó részén kis talapzaton nyugvó bádogból készült levél díszítésű volutával kezdődik, szalag alakban emelkedik és az élnek utolsó harmadán rokokó ornamentalsel fejeződik be. Az íveket egy párkányos megszakítás zárja le, ezt követi egy voluták által hordozott kisebb párkányrész, melyet a levelesen fölszakított kontúrú gömbtalapzaton álló kettős kereszt koronáz.

Az építési szerződésben Couven részletesen megadja felépítési és kidolgozási tervét. A szerződésben előforduló leírás-

¹ Buchkremer id. m. 65. ábra.

sok és adatok nagyjából megfelelnek az imént leírt rajzoknak, azonban bizonyos eltérések, melyek a leírással egyrészt és a rajzokkal egymás közt másrészt mutatkoznak, bizonyítják, hogy a rajzok nem tartoznak mind egy és ugyanazon végleges fogalmazáshoz és nem tekinthetők mind a beküldött 6 „Projekt Zeichnung“ Couven által készített másolatainak.

Couven a szerződésben kötelezi magát, hogy a gótikus kápolnát lebontja és az új kápolnát „ex funditus de novo“, tehát új alapokra helyezve építi fel. Az új épületnek faragott kőből kellett volna épülnie, téglát csak a fríz, az ablakkeret és a rustica közti rész és az oldalfalak betétjei (Panel)-hez használtak. A főpárkányon lévő magyar címernek kék kőből (Blauer-Haustein) kellett lennie. A falban 3 különböző magasságban falkötő vasakkal kellett a kápolnát körülvenni és azokat a főépület falába behorgonyozni. A kápolna belsejében a falburkolat és az oltár Dynan-i vagy Saint Remy-i márványból volt előírva. A padlózat háromféle: jászpisz, fehér és fekete márványból készült az alaprajzba berajzolt terv szerint. A leírt falburkolat formailag megfelel a 2. és 3. számú rajzokon (4. és 5. ábra) látható falburkolatnak, melynek alsó lábazata fekete, a „panneaux“ fehér márványból, ezeknek kerete jászpiszból volt. A pillérek közül a 8 nagyobb középső pillér jászpiszból, a 18 kisebb fekete márványból, fehér márványbetétekkel volt díszítve. A burkolat architravja és koronázó párkánya jászpiszból, a fríz fehér márványból volt előírva. A márványt bronz rokokó dekoráció díszítette. A márványburkolat feletti pillérekkel bezárt részekben egy-egy hosszúkas és fölötte egy-egy kisebb ovális betét van, melyeket egyrészt a magyar történelemből vett jelenetek, másrészt az „Emblema“-k freskói díszítettek, melyeknek minden valószínűség szerint a magyar szenteket kellett ábrázolniok. A márványburkolat fölötti részt gazdagon aranyozott stukk dekorációval díszítették. Az oltár is különböző színű márványból volt előírva, amelyen 5 álló szobor (a keresztrefeszített Krisztus teste és két angyal van megnevezve, nagyon valószínű azonban, hogy négy angyal volt) fehér olasz márványból, a kereszt maga fekete márványból volt előírva. A kápolnát a Münstertől kovácsolt vasrácsú kapu zárta el. A balkónon az emeleti nyílás előtt szintén vasrács állott.

Couven 22.100 rajnai forintért¹ vállalta az egész kápolna felépítését és dekorálását.

A következőkben rá kell mutatnunk egyrészt a szerződés és a rajzok közti differenciára, másrészt a rajzok egymás közti eltérésére.

A szerződés és a rajzok közti differencia.

1. Az ablaknak a szerződésben leírt rácsozata (Aussengatterwerk) nincs berajzolva a külső nézet (7. ábra) ablakai elé. A berajzolt vasrudak nem felelnek meg a leírt rácsozatnak, mert túl nagy és más arányú (nem 4×5 -ös) az osztásuk.

2. A szerződés tervrajzaiban bele volt rajzolva a padlóburkolat mintája, ami az általunk ismert rajzon (2. ábra) hiányzik.

3. A belső dekorációt illetőleg a szerződésben Couven a rajzokba bejelölt betűkre hivatkozik, melyek az általunk ismert rajzokon nincsenek feltüntetve. (4. és 5. ábra.)

4. A szerződésben minden ablaktábla 4×5 ablakszemre oszlik, a belső nézet rajzaiban, pedig 4×6 ablakszem van. (4. ábra.)

5. A belső nézet rajzán hiányzik a szerződésben említett két bronzváza (vagy váza alakú dekoráció) amelyek fal melletti pillérekén állottak. (5. ábra.)

6. A szerződés szerint a mennyezetre freskót terveztek, mely a boldogságos Szűzet mint Patrona Hungariaet ábrázolta volna. A belső nézet rajzain feltüntetett boltozási mód szerint nem lett volna helye ennek a freskónak, mivel a teknőboltozat fiókjai fölélnék a középvonalig. (5. ábra.)

Rajzok egymás közti eltérése.

1. A külső (7. ábra) és belső (4. ábra) nézetnél az ablakok aránya (szélesség-magasság) nem egyező, a külső nézet ablakai karcsúbbak.

2. Az ablakosztás is eltérő, a külső nézetnél (7. ábra) 2×8 ablaktábla van, ezzel szemben a belső nézetnél (4. ábra) csak 2×6 .

3. A külső nézetnél (7. ábra) az ablak felső lezáródása ellipszis alakú, a belső nézetnél (4. ábra) csúcsíves.

A hasonlóságok és eltérések mértéke és minősége több fontos következtetésre ad alkalmat.

¹ Ebben az időben a rajnai forintnak kisebb értéke volt, mint a magyar, vagy osztrák forintnak.

A méretarány megfelelése és a közösen ábrázolt részletek teljes azonossága kétségtelenné teszi, hogy az 1., 2., 3., 4. rajzok egy és ugyanazon tervezethez tartoznak. Méretarányban eltér ezektől a külső nézet és ha e külső és a belső nézetek egyetlen közös tagját, az ablakot vizsgáljuk, az imént felsorolt minden vonatkozásban mutakozó lényeges eltérések világosan bizonyítják, hogy két különböző épület terveiről van szó, amelyek között azonban kétségtelenül rokonság van.

Az imént megállapított két sorozathoz tartozó rajzoknak a szerződéshez való viszonyát vizsgálva arra az eredményre jutunk, hogy a külső nézet rajza egyetlen pontjában sem ellenkezik a „Bauvertraggal“, csak az „Aussengatterwerk“ és az ablakszemek nincsenek berajzolva, amit azonban Couven rajzainak másolásakor könnyen elhagyhatott.

Másként van ez a másik sorozathoz tartozó négy rajzzal: ott a hiányokon kívül lényeges eltéréseket, sőt ellentmondásokat is találunk a szerződéssel szemben. Hiányoznak a szerződésben hivatkozott, berajzott betűjelek, valamint a padlóburkolat mintájának rajza. A szerződéshez tartozó terven előforduló két pillér közötti váza dekoráció a rajzon nemcsak hiányzik, de nincs is sehol helye. Végül a leglényegesebb eltérés a boltozatban van. A rajzon a teknőboltozat fiókjai felmennek a középvonalig és felhasogatják a középmezőt, amelybe pedig a szerződés szerint a mennyezetet domináló „Patrona Hungariae“ freskója volt tervezve; még hozzá a rajzon az egész mennyezet díszítése teljesen megoldott dekoráció benyomását teszi.

A fedélmegoldási terv méretben a külső nézet rajzával egyezik. Az egyik tetőzet, mint láttuk, majdnem pontosan egyezik a külső nézet mansard tetőzetével. Ezeket a rajzokat a szerződés előtt készült alternatív megoldásoknak tekinthetjük.

Feljebb a történeti tárgyalásnál láttuk, hogy a kápolna restaurálási tervei fokozatos fejlődésen mentek keresztül. Először oltáralapításról és valószínűleg vele egybekapcsolt restaurálásról (természetesen a kor izlésének megfelelően rokokó stílusban) van szó és csak azután az újjáépítésről. Tudjuk azt, hogy Couven elkészítette Morocznak, illetőleg Forgácsnak

az oltártervet; a feljegyzések kétértelműsége arra is enged következtetni, hogy Batthyányi eleinte csak restaurálásra gondolt és később, talán csak akkor, mikor nagyobb pénzösszeg gyűlt össze, mint gondolta (8000 frt. helyett 15441 frt.),¹ határozta el a teljes újjáépítést. Ezek a történelmi adatok alátámasztják és magyarázzák a rajzok analitikus tárgyalásánál levont következtetéseinket. Az első rajzsorozat (1., 2., 3., 4.) a gótikus kápolna restaurálásához és rokokó díszítéséhez tartozik, mely mint keret szolgált volna a pompás díszítésű új oltárhoz, legyen ez a Morocz-féle rendelés, vagy Batthyányinak egy-első megbízása. A második sorozat rajzai (5., 6.) tartoznak a tulajdonképeni új kápolnához, amelyről a szerződésben szó van. A két rajzsorozat közti nagy hasonlóság könnyen érthető; Couven, akinek első restaurálási tervét valószínűleg helyesleg fogadták el, csak kis mérvű változtatásokat eszközölt a második újjáépítési terven.

Az építés menetéről 1750-ig nincsen adatunk, Janssennek ebből az esztendőből fennmaradt feljegyzése sem kedvező: a kápolna építése lassan és rendetlenül halad, a munkások hol elszöknek, hol nincs építő anyag, hol pedig nem fizetnek bért. Végül a magyar urak megsokalták a rendetlen és hosszadalmas munkát. 1753 május 8-án Lotharingiai Károly felszólítja az aacheni magisztrátust, hívjon össze egy építő bizottságot, amelynek tagjai Bierens dékánon, Kamps kanonokon és Couvenen kívül még külön erre a célra hívott építészek legyenek.²

A városi magisztrátus haladéktalanul engedelmeskedik, elhívja: Namurból Thomas Maljean³ építész és Jean Dominique Souvet és Denis Joseph Bayar pallérokat, akik a fent említett urak és a városi magisztrátus kiküldöttei jelenlétében ugyanazon év június 27-én megvizsgálják a magyar kápolnát.⁴

¹ Aachen. Aktensammlung Pick 932. Itt nem rajnai forintról van szó.

² Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932.

³ Thomas Maljeanról csak annyit tudunk, hogy namuri építész volt. Namurban vagy annak környékén kifejtett munkássága előttünk ismeretlen. Technikai tudásáról azonban egy vagy több nagyobb építkezéssel kapcsolatban bizonyosságot kellett tennie, különben nem hívták volna meg ennek a felelősségteljes vizsgálatnak az elvégzésére. Talán nem éréktelen itt megemlíteni, hogy éppen ebben az időben épült Namurban a székesegyház (1751—) és a Notre Dame templom (1750—55).

⁴ Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932. A vizsgálóbizottság jelentésének hitelesített másolata. Lásd Függelék I. (47—53. l.)

A vizsgálat folyamán kitűnik, hogy Couven nem bontotta le a gótikus kápolna alapfalait, hanem megszegve a szerződést, azokra ráépítette új kápolnáját. Mivel azonban az új épület valamivel szélesebb mint a régi, a déli torony felőli oldalon körülbelül 7 lábnyi új alapfalat építettek a régihez hozzá (1—2 §.). Tehát Couven kápolnájának alaprajza nem egyezik tökéletesen a gótikus alaprajzzal, hanem annál szélesebb.

A vizsgálóbizottság nagyrészen felfedte az alapfalakat, körülmérte a kápolnát kívül lábazati (3—21 §.) és ablakmagasságban (22—35 §.) és a belsejében szintén az ablakok magasságában (36—43 §.), pontosan megállapítván a falak kidülését. Megállapítják a vakolat és a kötések hiányosságát (44—48 §.). A szerződésben előírt három, a kápolnát összetartandó falkötő pánt túlságosan gyenge, részei rosszul vannak összekapcsolva, úgy, hogy jelenlétük többet árt, mint használ (49 §.). A falkötő kapcsok szintén hanyagul és rosszul vannak alkalmazva (50 §.). A falak olyan rendetlenül épültek, mintha nem is mesteremberek dolgoztak volna rajtuk (51 §.). A mansard tetőzet már a falak tetején állott, ennek ácsmunkája jó (52 §.). A magyar címer, melyet kék kőből faragtak, még nem volt egészen készen (53 §.).

Az építő bizottság a hibák nagyságát megfontolva és tekintetbe véve azt a körülményt, hogy azoknak legnagyobb része kijavíthatatlan, kijelentette, hogy a legmesszebbmenő elővigyázatossággal sem lehet a boltozást megkockáztatni.

Az építőbizottságnak ez a megállapítása egyúttal azt is bizonyítja, hogy a kápolna nem volt még beboltozva. Buchkremernek¹ és Klaphećknak² ellenkező megállapítása, hogy Couven kápolnájának balsikerét a karcsú falakra ránehezedő kőboltozat okozta volna, s hogy a faboltozáshoz szokott Couven itt eltévesztette volna számítását, azon alapszik, hogy ezt a jelentést nem ismerték.

Az épület dűledezésének az oka Couven hanyagságán kívül, akit épen ebben az időben sok környékbeli megbízás távol tartott Aachentól, inkább az alapfalak toldásában kell keresnünk. A déli torony mellett a kápolna régi alapfalához

¹ Buchkremer id. m. 52. l.

² R. Klappeck: Die Baukunst am Nieder-Rhein. (Düsseldorf 1916.) II. 138. l.

hozzaépített új hét lábnyi alapfal statikai biztossága még nem volt olyan nagy mint a régi falé és ennek a résznek egy kis süllyedése is elegendő lehetett arra, hogy a falakat megingassa.

A városi magisztrátus 1753 június 30-án elküldte Lotharingiai Károlynak Bruxellesbe az építő bizottság vizsgálati jelentését.¹ A küldeményhez mellékelte Couven védekező levelét, melyben részrehajlónak és igazságtalannak mondja a bírálatot; három-négy heti türelmet kér a hercegtől addig, amíg ő, saját költségén összehívott új vizsgáló bizottsággal, megegyeszer megvizsgáltatja a kápolnát.²

Július 31-én Lotharingiai Károly értesíti a magisztrátust, hogy a jelentést megmutatta Batthyányinak, aki szintén azon a véleményen van, hogy a balsikerért Couven okolható, akinek védekezését, úgylátszik, figyelembe sem vették.

A lebontás ügye még két esztendeig húzódik, míg végre 1755 őszén lebontják a Couven féle magyar kápolnát.

A művészettörténelemnek jelentékeny veszteséget jelent az a tény, hogy a Couven-féle magyar kápolna ma már nem áll fenn. J. J. Couven a XVIII. század aacheni építészetének szinte mondhatni egyedül uralkodó egyénisége. Ő képviselte és az ő alkotó fantáziája hatotta át korának francia ízléstől irányított és mégis eredeti művészetét. A magyar kápolna Couven munkásságának utolsó fázisába esik. A külső facade nyugodtsága jellemző Couven egyéb alkotásaira éppen úgy, mint az interieur díszítéseinek felülmúlhatatlan finomsága és gazdagsága. Különös érdekessége a kápolna fennmaradt rajzainak, hogy Couven adott kényszerhelyzet folytán a gótikus alaprajz és arányok megtartásával képes volt a rokokó stílus kecses játszi vonalritmusát és zömökebb arányait egy magasabb harmóniába olvasztani a gótika komoly ünnepélyes vonalvezetésével és karcsúságával.

¹ Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932.

² U. o.

III.

A kápolnának újra való felépítése ügyében mindjárt intézkedtek, úgy, hogy az új alapkövet már 1756 július 5-én Vesprien polgármester, Bierens dékán és J. Moretti milánói építész jelenlétében, nagy ünnepségek keretében letette.¹

Az építés folyamára a templomba vezető nyílást befalazták.² Az új kápolnát Moretti építette, aki ezúttal teljesen lebontotta a régi alapfalakat. A mélyebb és szélesebb alapárok ásása közben római fürdő maradványaira bukkant.³

Az építés menetéről 1764-ig alig van adatunk. Feljegyzésekből csak annyit tudunk, hogy, amint már említettük, az építész Moretti⁴ volt, akivel azonban nem kötöttett olyan körülményes és teljes szerződés, mint amilyen a fentebb ismer-

¹ Aachen. Stadtarchiv, Urkunden D 89½. Tagebuch des Aachener Stadtsyndikatus Peter Tell 1772—1795. (kéziratban). Aachen. Stadtarchiv, Handschriften 181 a. A. v. Fürth: Beiträge und Material zur Geschichte der Aachener Patrizier-Familien (Aachen 1882—1890) III. 245. l. Meyer: Aachensche Geschichten: II. Marienstift § 13. Kéziratban: Aachen. Stadtarchiv, Handschriften 259. Faymonville: Der Dom zu Aachen. München, 1909. 371. l.

² Janssen id. m. Közölte Fürth: id. m. III. 203. l.

³ Faymonville id. m. 371. l. közli ennek a kérdésnek a bibliografiáját.

⁴ Moretti személyére közelebbi adataink nincsenek; az egyik feljegyzésben a kápolna alapkölvetételével kapcsolatban „ . . . architecte J. Moretti mediolanensi . . . ” (Aachen. Stadtarchiv, Urkunden D 89½) olvasható. Erre a forrásra megy vissza: Meyer: Aachensche Geschichten. II. Marienstift § 13. (kéziratban: Aachen. Stadtarchiv, H s. 259.) Töle pedig átvették Quix: Historische Beschreibung der Münsterkirche und der Heiligtumsfahrt in Aachen. . . . Aachen, 1825. 36. l., Buchkremer: Die Architekten Johann Joseph Couven und Jakob Couven. Aachen. 1896 49. l., Faymonville: Der Dom zu Aachen. München, 1909. 371. l. etc.

Moretti nevével ebben a korban még több Aachen környéki épülettel kapcsolatban találkozunk. Az eupeni kapucinus templom 1773—76-ban egy Jos. Moretti tervei szerint lett újjáépítve (Reiners: Die Kunstdenkmäler der Landkreise Aachen und Eupen, 209. l. Kunstdenkmäler der Rheinprovinz IX. 2.). Vaalsban (Hollandia) Clermontplein 5. számú ház 1761-ben Moretti tervei szerint készült (?) és a weerdi templom (Hollandia) kórusának stukkóit 1790-ben Moretti és Spinetti készítették. (Voorlopige lyst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst VIII. Limburg IIe Stuck 483 és 454 l.) Tudomásunk szerint újabban behatóbban foglalkoznak Aachenben a Moretti kérdéssel; reméljük, ezek a kutatások világosságot fognak deríteni Moretti személyére.

Ezúton is köszönetet kívánok mondani Prof. Dr. Hans Vollmernek, a Thieme-Becker Künstlerlexikon igazgatójának a Morettira, Pozzira és Franckra vonatkozó irodalom szíves kiegészítéseért.

tetett — minden részletre kiterjedő és a teljes vállalati összeget is megállapító — Couven-féle szerződés volt. Még 1762-ben sem tudja az aacheni káptalan Batthyányinak megmondani, hogy az építkezés befejezéséhez még mekkora összeg szükséges. Ugyanekkor reklamálja Batthyányi az elszámolásokat: 15. 448 fl. és 16 ½ kr.¹ illetőleg kamataival 16.460 fl. 46 kr. készpénzből mindössze 4935 fl. 38 kr.-ról kapott elszámolást; egyben érdeklődik a régi kápolna eladott építési anyagának értékösszege és a Couven által visszafizetendő circa 4000 fl. iránt. Ezeket az elszámolásokat Kamps kanonok, — aki a pénzkezelést vállalta — már 1759 óta ígérte, de mindeztideig nem küldte meg. A káptalan Kamps kanonok betegségével magyarázza a késést, és az elszámolást utólag el is készítteti, amely azonban nem maradt fenn. Couven részéről a visszafizetés később sem történt meg.²

1764 nov. 9-én az aacheni káptalan jelenti Batthyányinak, hogy a kápolna fedél alá került, most már csak a boltozás, az ablakok, a belső díszítések, az oltár és a padozat hiányzik.³

Az újonnan felépített kápolna alaprajzi elrendezése kívül sarkaiban letompított négyzet, belül kör. A kápolna egyik oldalával a Münster-be nyílik, másik oldalának felével a déli lépcsőtoronyhoz simul. Az épületen körül csak az ablakok által megszakított, tagolatlan lábazat vonul végig. Az egyes oldalakat két-két óriás pillérpár keretezi, s a közöttük lévő mezőt az ablakok foglalják el.

Az alsó nagyobb ablakot egyszerű díszítésű panneau köti össze a felső, csaknem quadratikus ablakkal. Az ablakokat egyszerű, felül ívelt, vállnál kiszélesedő keret övezi, melyet kagylós és volutás záródísz koronáz. A pilléreken hatalmas koszorúpárkány nyugszik, melyen vízszintes tagozású alacsony attika szolgál alapul egyrészt a szögletes kupola alakú tetőzetnek, másrészt a frontális középtengelyben elhelyezett nagyméretű címer-felépítménynek. Felül a tetőzet konvex vonalával szemben egy konkáv vonalban meginduló lanternaszerű lezárás következik. Ez a lanternaszerű felépítmény felül a kupolát ki-

¹ Lotharingiai Károly herceg 1753 május 8-án kelt levelében 15441 forintról ír. (Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932).

² Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab. 8 n° 45.

³ Országos Levéltár, Kanc. Conc. Ref. 1768 n° 94. (Építészeti elszámolás).

sebbített alakban megismétli. E fölött egy nyélen ülő gömbön áll a kettős apostoli magyar kereszt. A magyar címer, melyet lágy vonalazású kagylódíszes keret szegélyez, az ablakok tengelyébe beállítva volutás talpazaton foglal helyet. A címeren stilizált magyar korona foglal helyet. A tető és a védetlen faragott kőrészek ólomlemezekkel vannak borítva.

A mai kápolna külseje stílusában kifejezi azt a klasszicista izlést, amely a francia építészetben az egész barokk korszakon át érvényre jutott s mely nem csodálható itt Aachenben, ahol a francia hatás mindig erősen érvényesült.

Moretti, akiről csak annyit tudunk, hogy milánói származású, a klasszicista hajlandóságot szűkebb hazájából hozhatta magával. Olasz felfogása jut érvényre az épület egyszerűségében és nagyvonalúságában. Miután azonban az épület konstruktív és dekoratív elemeihez a legközvetlenebb analógiákat a Blondel által képviselt klasszicista irány épületein találhatjuk meg úgy Franciaországban, mint Aachen szűkebb környékén, feltehető, hogy Moretti, aki kétségtávol nem közvetlenül Milánóból jött Aachenbe, sőt lehet, hogy már régebben megtelepedett Aachen környékén, a francia klasszicizmus hatása alatt dolgozott. Ez a hatás érezhető úgy a kápolna homlokzati rendszerének kiképzésén (Montmorency kastély kert felőli homlokzata)¹, mint a dekoratív részleteken, a pillérfőkön és záróköveken (Blondel rajzok², Couven számtalan épületén³).

Midőn a kápolna fedél alá került, az építésre begyült összeg teljesen fölemésztődött. A káptalan értesítette erről a körülményről Batthyányit, aki erre saját pénztárából kiutaltatta a hiányzó (vagyis a Couventól be nem hajtható) 4000 forintot, azzal a kikötéssel, hogy a káptalan vállalja a kápolnának rövid idő alatt való befejezését, amelynek az építési tervét jóváhagyja, de kiköti hogy a márványból tervezett oltárt egyelőre ne készítsék el, helyébe csak egy oltárkövel és tabernákulummal ellátott, csak kevésbé bearanyozott faépitményt he-

¹ J. F. Blondel: *Décorations extérieures et intérieures des XVII-e et XVIII-e siècles.* (Bruxelles) pl. 57.

² Blondel id. m. pl. 83.

³ Klapheck: *Die Baukunst am Nieder-Rhein.* Berlin, 1919, 116. á., etc.

lyezzenek. Ez a szükség-oltár — melynek ily módon való felállítására Magyarországon és Ausztriában szokásban volt — mindaddig szolgáljon az áldozat bemutatására, míg egy későbbi adakozó jóvoltából a tervezett márványoltár el nem készíthető. A négy szobor elkészítését ideiglenesen szintén mellőztette. Ugyanekkor elküldeti magának a stukk terveket, melyek szerinte túl díszesek, hogy rajtuk egyszerűsítéseket eszközöljön.

Batthyányi adományáról 1765 június elsején kelt levelében értesíti Pergen gróf Bierens aacheni dékánt.¹ Ugyanazon év nov. 23-án a káptalan kauciót állít ki, azaz kezeskedik, hogy a 4000 forinttal a kápolnát a jóváhagyott tervek szerint legkésőbb 1767 májusáig befejezteti. A pénzt 1765 dec. 9-én kapja kézhez a frankfurti Bettmener bankár által, mely összeg a levont százalékok folytán 3986 ft. 40 kr.-ra csökkent.

A régi épületrészeket, amelyek között a régi oltár, oltárlappal, kövel és rézkeresztel is szerepel, 184 fl. 40 kr-ért adták el.

Az építkezésnek folytatása előtt Bierens dékán Senger von Schrieck, Corneli és Kamps kanonokok, mint felülvizsgáló bizottság jelenlétében 2 pallérral megvizsgáltatta az épületet. A pallérok ezért a munkáért 11 fl-t kaptak.

1765 november 8-án szerződést kötnek Rühland falazómesterrel, a kápolna boltozatának befejezését, a kápolna bejáratának és az emeleti nyílásnak szabaddá tételét és a többi elvégzendő munkákat illetőleg. A szerződés szerint a boltozatnak 1765 decemberre készen kellett volna lennie, azonban a korán beálló fagy miatt annak befejezése 1766 tavaszára maradt.

Az ablakvasakat Paulus Kremer lakatos, az ablaküvegeket pedig Schrödeler ablakos özvegye szállította.

A fennmaradt elszámolásokból kitűnik, hogy a kápolna stukk-munkáit és stukk-díszítéseit Josef Pozzi készítette. Pozzinak, a mannheimi udvari stukkátornak ez a műve eddigelé ismeretlen volt a művészettörténeti irodalomban.

Pozzival 1765 december 20-án kötötték meg az első és 1766 június 2-án a második szerződést, ezek szerint a stukk-

¹ Aachen. Archiv des Marienstifts II. Ab. 8 n° 45.

munkákat 1265 rajnai forintért vállalta. A szükséges meszet, gipszet és homokot a rendelők adták, a többi hozzávalóról azonban neki kellett gondoskodnia. A stukk-díszítéseket a neki átadott, de általa átjavítandó tervek szerint kellett elkészítenie. A stukk-munkákhoz a rajzokat Konrad Reuscher készítette el 35 r. forintért. (Für sichere Dessenins zum gebrauch besagten Stokkators.)¹

1766 szeptember 24-én megbízzák Pozzit a kápolna kifalazott bejáratí ívének a neki átadott tervek szerint való elkészítésével.

A stukk-díszítések tehát nem teljesen Pozzi alkotó fantáziájának gyümölcsei. Azonban mindennek dacára egyéni művészi alkotó erejének is jutott szerep, amit ezeken a stukkókon határozottan érezni is lehet.

A stukk-díszítéseken az aranyozásokat egy April nevű festőre bízták.²

A kápolna belsejében a köralakú alapterületre, emelt kupolával fedett falak vízszintes irányban három részre tagolódnak: egy az alsó ablaksort magába foglaló párkányzattal lezárt részre, az e fölött levő felső ablaksort magába záró részre és az egészet koronázó kupolára.

A kápolnát függőleges irányban 8 részre osztják: a három ablak, az ajtónyílás és a közöttük lévő pillérekkel szegélyezett fülke. A kápolnán alul keskeny fekete márványlábazat fut végig. A pillér talapzatok szintén fekete márványból vannak. A kompozit pillérfővel koronázott keskeny pillérek hordják a vízszintes hármás felosztás első részét lezáró párkányzatot. Az ablakokat egyszerű profilú keret veszi körül. A három ablak mindegyikének szemöldökén egy-egy nagy címer nyugszik, mely az ablak fölötti párkányzatot is részben, vagy egészben áttöri. A negyedik címer a bejáratí ív felett van. A legdíszesebb címer a bejáratíval szemben levő ablak, felette Nagy Lajos címere volutás és girlandos díszítéssel körülvéve. A címer

¹ Ez a bejegyzés könnyen arra a téves következtetésre adhatna alkalmat, hogy Reuscher készítette Pozzi számára a terveket. De tekintettel egyrészt a kifizetett összeg csekély voltára, másrészt Pozzinak elismert kvalitására a teljesen ismeretlen Reuscherrel szemben ebből a feljegyzésből inkább azt következtethetjük, hogy Reuscher csak a kisméretű tervek felnagyításával volt megbízva.

² A fentiekre vonatkozólag lásd: Országos Levéltár, Kanc. Conc. Ref. 1768 n° 94.

fölött stilizált korona, két oldalán pedig széles redőkben formált drapéria hull alá. Úgy a koronát, mint a drapériát egy-egy a kor ízlésének megfelelő élénk és bonyolult mozgástartalommal telített szimmetrikusan elhelyezett puttó-pár tartja. A címer alatt fekete márvány táblán: „FUNDATA A LUDOVICO I REGE HUNGARIE ANNO 1374.” olvasható. A bejárattól jobbra lévő ablak szemöldökén I. Ferenc császár kevésbé díszes címere van. A márványtáblán a felírás: „RESTAURATIO INCHOATA SUB FRANCISCO I. ROM: IMPERATORE.” A bejáratí íven nyugszik Mária Terézia I. Ferenc császáránál valamivel díszesebb címere a következő felírással: „CONTINUATA SUB MARIA THERESIA IMPERATRICE REGINA HUNGARIAE”. A bejárattól balra lévő ablak felett van II. Józsefnek címere, melynek stukk-díszítése majdnem azonos a vele szemben lévő I. Ferenc császár címerének díszítésével. A felírás: CONSUMMATA SUB JOSEPHO II ROM: IMPERATORE.”

A felső ablaksort magába záró résznek vertikális felosztása az alsó rész nyolcas beosztását követi. Itt az alsó ajtóív fölött ablaknyílás van, mely a Münster karoling ablakával közlekedik. Az alsó részen levő fülkéket szegélyező pillérek tengelyében itt is pillérek tagolják a falat, amelyeknek egyszerű profilírozású pillérfején nyugszik a felső párkány. A pillérek által bezárt mezőket stukk díszíti. A bejárattól jobbra eső első mezőben lévő stukk-dísz a pápai hatalom jelvényeit ábrázolja. A lobogóan megkötött szalag a pápai tiarát és hármaskeresztet, a stórával átkötött tízparancsolat táblákat, füstölőt és szenteltvíztartót fogja össze. A festőien elrendezett csoportot nyugtalan babérlombozat fonja át. Az ettől ugyancsak jobbra eső másik mezőben a püspöki méltóság jelvényei, mint a püspöksüveg, a pásztorbot, lángoló gyertyák, kézmosókancsó és hangjegy tekercs, vannak hasonló elrendezésben. Az előbbi babérlomb helyett itt szőlőleveleket és szőlőfürtöket találunk. A bejárattól balra eső első mezőben, a bíbornoki méltóság jelvényei, a bíboroskalap, kettős kereszt, pásztorbot, hangjegy füzet, ampulla és búzakéve függenek. A csoportot ismét babérlombozat fűzi át. A baloldal második mezejében az áldozó papi méltóság jelvényei, a misekönyv, kehely, ciborium, gyertyatartó, kereszt, fascés és cingulus

vannak. A szokásos babérlombot egy stilizált akanthus dekoráció is gazdagítja. Az ablakok ablaktalp nélkül helyezkednek el a felső párkányszaton. Az ablakokat egyszerű profilú négyszögletes ablakkeret veszi körül, a szemöldök közepén záródíszítéssel. A már említett, a Münster karoling ablakához vezető, nyílás mellett a felső párkányt is át kellett törni ezen a részen.

A kupolának a körjáratán ballusztrád fut végig, mely csak a karoling ablak fölött szakad meg a kupola egy részét is át-törő ablakív miatt. A kupola dobját mintegy helyettesítő ballusztrád-sor az alsó emeletek tagoló pilléreinek megfelelően, kettős törpe pillérekkel van tagolva, amely törpe pilléreken a kupola dobjának vonalát követő kettős és sugarasan a középpontban futó lizénák foglalnak helyet. A lizénák által befogott mezők a ballustersor fölött közvetlenül a játékos fantáziának dekoratív elképzeléseivel vannak kitöltve, és pedig a szélesebb mezőkben, ellentett voluták közé illesztett vázából leomló virágok között nyargaló puttok, a keskeny mezőkben pedig stilizált kosarak vannak. Magukat a lizénákat gazdag stukk-dekoráció díszíti, egyrészt a törpe pilléreken álló és a lizénák testéhez simuló vázákban elhelyezett virágcsokrok, másrészt a lizénák csúcsáról lecsüngő aranyozott babér lombdíszt. A lizénák csúcsától a kupola középpontja felé akanthus levéllel díszített voluták indulnak ki, mely voluták egy aranyozott babérkoszorút tartanak. A kupola középpontját egy dekoratív rozetta alkotja, melynek középpontjából aranyozott sugárdísz indul ki. A lizénák felső csúcsát ívelt virággirlandok kötik össze, melyek a kupola középpontja köré csoportosuló díszítéseket egy nagyobb egységbe keretezik.

A bejáratí ajtóív béléletét szellemben az előbbieknél teljesen megfelelő stukk-dísz dekorálja.

Az egész stukk-díszítés a Franciaországból átcsapott, a már az építészetben is megfigyelt klasszicista irány jellemzi. Stíluskritikai alátámasztásokon kívül itt az a körülmény is bizonyítja ezt a tényt, mivel tudjuk, hogy a stukkók mestere, Pozzi, együtt dolgozik Benrathban a Blondel iskolát megjárt francia mesterrel Nicolas Pigage-zsal, akinek hatására épen ezekben az években hatolt be Németországba a rokokó helyé-

be a francia higgadtabb klasszicista irány; és dacára annak, hogy, mint már említettük, Pozzinak előre megadott tervek után kellett dolgoznia, mégis az ő egyénisége teljesen uralkodott ezeken a munkákon, amit rokonságuk a benrathi stukkókkal is világosan bizonyít.

Az építés folyamán, mikor kitűnik, hogy elegendő pénz áll rendelkezésre, a káptalan 1765 december 28-án azzal a kérréssel fordul Pergen grófhhoz, eszközölje ki Batthyányinál, hogy a felállítandó oltár ne az eredetileg tervezet silány minőségben fából, hanem márványból a Szent István rend keresztjével díszítve készíttessék el.

Az 1766 január 26-án beérkezett igenlő válasz után szerződést kötött a káptalan Hubert Dumont lieges-i kőfaragóval, amely szerződés értelmében ennek az oltárt fekete márványból, fehér betéttel kellett elkészítenie. Hubert Dumont vállalt kötelezettségének eleget is tett.

Az oltár elkészülte után a tabernákulumot illetőleg a káptalan négy ízben, és pedig 1766 július 2-án, szeptember 11-én, október 17-én és december 7-én írt Pergennek, előterjesztve, hogy azt ugyancsak márványból készíttethessék el, aranyozott faajtóval, és azt két fehérre festett fa angyallal és faragott íafeszülettel díszíttethessék. Pergen előterjesztette az ügyet Batthyányinak, aki 1767 január 31-én kelt levelében jóváhagyta azt azzal a megjegyzéssel, hogy a feszület okvetlenül aranyoztassék be és pedig az Üdvözítő alakja fénytelen, a kereszt, fénysugarak és az Üdvözítő kendője azonban fényes aranyozással készíttessék el.

A nyert felhatalmazás alapján a káptalan 1767 június 15-én újabb szerződést kötött Hubert Dumonttal, aki a szerződés értelmében háromféle és pedig fehér (carrarai), fekete és tarka (St. Remy-i) márványból készítette el a tabernákulumot.

Az oltárasztal alakja koporsószerű, S alakú éllel lezárva. Anyaga fekete márvány, mellső oldalán fehér márvány betéttel, amelyen köralakú fekete keretben a Szent István rend nagyobbított réz másolata van. Az oltár asztalon foglal helyet a predella, mely egy alsó fekete márványlapon fehér betétű színes márványrészben folytatódik és ezen áll a két erősen dekoratív volutával megtámasztott tabernákulum, amelynek

ívelt és többszörösen megtört párkánya fölött lapos kupolaszerű lezáródáson aránylag nagy lanternaszerű kiképzés van, mely talapzatul szolgál a fölötte álló feszületnek. A tabernákulum fa ajtaja díszesen van faragva és egy, fiaíért magát feláldozó, pelikánt ábrázol. Bár ennek az ábrázolásnak megvan a szimbólikus jelentősége az Oltáriszentséggel kapcsolatban, mégis ebben az esetben nem véletlen, hogy a tabernákulum ajtókon szokásos szimbólikus motívumok közül, épen ezt választották. Tudvalevően a pelikánmadár a Batthyányiak címerállatja s így a művész vagy egyenes megrendelésre készítette ezen ábrázolást, vagy eképen kívánt hódolni, önmagától, a bőkezű mecénás családjának.

A két angyalt illetőleg a káptalan 1767 június 15-én kötött szerződést Pierre Antoine Franck lièges-i szobrásszal, akivel darabonkint 24 lièges-i forint ellenében ugyanazon év októberéig el kellett a fából faragott angyalokat készítenie. Az angyaloknak ájtatos tartásban kellett a tabernákulum felé hajolniok. Anyaguk fa volt, fehérre festett ruhájuk arannyal volt szegélyezve.

Az angyalok ma nem állanak az oltáron, sőt létezésükről ezideig nem is volt senkinek sem tudomása. Hogy azonban ezek az angyalok elkészültek, az kítűnik egyrészt az elszámolásból, ahol az elkészült két angyalért kifizetik Francknak a 48 lièges-i forintot, másrészt a vizitációból, ahol szó van a két fehérre festett angyalról.

Ezeken a nyomokon elindulva sikerült a Münster régiség-tárában lévő szobrok között a magyar kápolna oltárának legalább egyik angyalát feltalálni. Ez a szobor pontosan megfelel a leírásnak és méretben teljesen hozzáillik az oltárhoz, amelynek evangéliumoldalán állott. Az oltár predelláján láthatók a betömött mélyedések, melyekbe a szobrokon levő facsapokat bebocsátották. Ez a kis facsap ma is megvan a megtalált szobron.

A térdelő angyal, mellén keresztbetett kezekkel ájtatos fejhajtással tekint a tabernákulum felé. Bő redőkben aláhullámzó ruhája szabadon hagyja vállait. Az alápatakozó ruharedők különösen jellegzetesek e kornak lièges-i művészetére. Lièges legnagyobb szobrása, az alig egy századdal előbb élő Jean

Delcour, aki 1648—1657 között Bernini műhelyében dolgozott Rómában, magával hozta Bernini formakincsét a messze északra. Az általa meghonosított „berninesque“ vonások sokáig feltalálhatók utána a lièges-i szobrokon. Ettől a „berninesque“ szellemtől volt áthatva Evrard — Franck mestere — is, és, silányabb kivitelben, de ezt a hatást tükrözik Francknak munkái is. Nem túlozunk, ha az imént leírt angyal ruhájának redőzetében is ezeknek a lièges-i „berninesque“ vonásoknak egy elég erőteljes kicsengését véljük felismerni.

Batthyányi megbízásából a káptalan két nagy ovális feliratos márványtáblát készíttetett, hogy az egyiken a kápolna alapítása, a másikon pedig újjáépítése örökíttessék meg. A márványtáblákat a bejárat falon helyezték el. A táblákat Hubert Dumont faragta, ő véste be a felírást is. A szerződés szerint 1767 szeptemberéig el kellett ezzel a munkával készülnie.

A kápolna bejáratában ideiglenesen visszaállították a régi egyszerű vasrácsot, melyet ez alkalommal átfestettek.¹

Mikor a kápolna ennyire elkészül, Mária Terézia 1767 máj. 11-n megbízást ad Elz Hugó grófnak, mainzi kanonoknak és pécsváradi apátnak, hogy a kápolnában vizitációt tartson. Leiratában hivatkozik az 1367- és 1381-i kir. vizitációkra, melyek közül az első Henrik-, a másikat Ulrik apát végezte, megjegyzi azonban, hogy mint akkor sem, úgy most sem kanonika vizitáció elrendeléséről van szó, amihez neki joga nincsen, hanem csak tájékoztató szemle tartását kívánja, hogy a helyzetről pontos és kimerítő képet nyerjen. Elz magas kora és betegeskedése következtében azonban a vizitációt nem végezte el személyesen, hanem annak elvégzésére felkérte Bierens dékánt, aki azt el is vállalta.²

Bierens részletes jelentésében³ leírja a kápolna azidőszerinti állapotát, kimerítően elősorolja a hiányokat és javítani valókat, egyben előterjesztéseket tesz a hiányoknak mikénti pótlására nézve, így:

Szükségesnek jelzi a kápolna koronázó párkányának ólommal való befedését, mert annak faragott kövei közt a kápolnába beszivárgó víz a mennyezetet rongálja. Előterjesztése

¹ A fentiekre vonatkozólag lásd: Országos Levéltár, Kanc. Conc. Ref. n° 94.

² Országos Levéltár, Kanc. 1773. 4504. n° 14.

³ A jelentés másolata: Országos Levéltár, Kanc. 1773: 4504. n° 14.

szerint ennek a reparációs munkának a költsége 525 rajnai forintra rúg.

Minthogya a kincsek, az egyházi ruhák és felszerelés megfelelő elhelyezésére szekrények nem állanak rendelkezésre, azonkívül az ampullák elhelyezésére sincsen asztal, azt javasolja, szereztessék be két alacsony „commode“-szerű szekrény, amelyeknek egyikében a kincsek és a ritkábban használatba kerülő egyházi öltönyök, a másikkban pedig a mindennapi használatra szükséges felszerelés és ruhák lesznek elhelyezhetők. Ezeknek a szekrényeknek tölgyfából való elkészítéséhez szárnyas ajtóval 101 fr. 21 kr. volna, a beszerzett ajánlat szerint, szükséges.

Az ezideig üresen álló fülkéknek szobrokkal való betöltésére is különböző javaslatokat tesz. Nézete szerint a szobrokat stukkából, tölgyfából, vagy márványból lehetne elkészíteni. A stukk-szobrok darabja 145 rajnai forintba kerülne, a fa szobrokat illetőleg két ajánlatot közöl. Az első N. Evrards lièges-i szobrásztól van, aki a szobrok darabját 350 rajnai forintért vállalná; míg egy másik meg nem nevezett szobrász darabonkint 130 rajnai forintért készítené el azokat. A márvány szobrokat illetőleg tárgyaltak Laurentius Delvaux-val, aki azonban nagy elfoglaltsága és kora miatt nem akarta a munkát vállalni. A már említett N. Evrard fehér olasz márványból darabját 2256 rajnai forintért vállalta, míg egy másik lièges-i szobrász. 1220, és egy génuai szobrász 1585 rajnai forintért vállalta egy-egy szobor elkészítését.

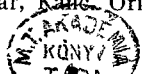
A kápolna bejáratánál levő ideiglenesen felállított régi rácsozat helyébe új rácsozatnak felállítására háromféle ajánlatot tesz.

A bejáratí ív falán elhelyezett márványtáblák köré teendő stukk díszítésnek is elküldi a tervezetét.

Megemlíti azt is, hogy egyházi ruhákra nagy szükség volt a kápolnának, mert azokat már régóta a káptalan kölcsönzi a magyar káplánoknak. Végül a kincsekről és a káplánok jövedelméről beszél.

Bierens vizitációs jelentését elküldi Elz-nek, aki azt a magyar kancelláriához továbbítja. A kancellária 1768 április 20-án tesz jelentést Mária Teréziának.¹

¹ Országos Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1768. n° 188.

Ugyanezen év júniusában a kancellária kéri az uralkodót, szólítsa fel az aacheni városi magisztrátust újabb jelentés beküldésére, melyben a kápolna régi birtokainak kérdését tisztázza.¹ II. József 1768 július 12-én² fel is szólítja a magisztrátust, amely szeptember 9-én³ felel a leiratra: újabbat, mint amit már 1747-ben a kápolna birtokairól és a káplánok jövedelméről jelentett, nem tud mondani.

A vizitációban feltüntetett hiányzó dolgok egy részének beszerzésére Mária Terézia 1768 júl. 12-én átutaltat a magyar kamara pénztárából a magyar kancelláriához 1758 forint 24 krajcárt.⁴ Ebből az összegből 523 fr-ot a kápolna koronázó párkányának ólommal való befedésére, a fennmaradó részt pedig a szükséges egyházi ruhák beszerzésére szánta. Mivel azonban a kápolna koronázó párkányának befedésére az ólmot Batthyányi időközben már ingyen elküldötte Namur-ból, viszont az előző elszámolásban 750 forinttal több kiadása volt a káptalannak, mint amennyi pénzt rendelkezésére bocsátottak, megengedték Bierensnek, hogy az ólomra szánt 523 forinttal, melyhez még a hiányzó 228 forintot is hozzácsatolták, a tartozás kiegyenlítésére használja fel. Az így 986 fr. 24 krajcárral felnőtt összeget elküldték Elz grófnak Mainzba, aki azt 1768 novemberében eljuttatta Bierens dékánhoz.⁵

A Batthyányi által elküldött ólom azonban nem volt mind szükséges a párkány befedésére, a fölösleget 246 fr. 19 krajcárért eladták. Ezt az összeget, melyhez Batthyányi még 555 forint 50 krajcárt adott hozzá, a káptalan a herceg beleegyezésével a stukk-szobrok elkészítésére fordította.

A négy szobrot Stocator Petondi von Mannheim az előterjesztett 580 rajnai forintért vállalta és azokat 1769 júliusában el is készítette. A szobrok Szent István és Szent László királyokat, Szent Imre herceget és Szent Adalbertus püspököt ábrázolják.

Szent István szobra a kápolna bal oldalának oltár felőli

¹ Országos Levéltár, Kanc. 1773. n° 4504 (10.)

² Aachen. Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932.

³ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn Specialia 1747—1773, Fasc. 270. és Aachen, Stadtarchiv, Aktensammlung Pick 932.

⁴ Országos Levéltár, Kincst. o. Benignae Resolutiones 1768 júl. 12 (pag. 307) Conc. Exp. 1768 júl. 173 és aug. 186.

⁵ Országos Levéltár, Kanc. Orig. Ref. 1770. n° 127. (Építészeti elszámolás.)

fülkéjében áll, mindkét lábán biztosan elhelyezkedve, jobb kezével egy nagy keresztre támaszkodik és balkezét csípőjére teszi. Szakállas fején a hatalmas stilizált magyar korona. Testét páncél fedi, amelyet hatalmas ráncokban aláomló, derekán átsapott köpeny borít.

A kápolna jobb oldalán, ugyancsak az oltármelletti fülkében álló Szent László koronájában és ruházatában megegyezik az előző szoborral, csupán az állásmotívum és a kezek elrendezése más. Előrenyújtott jobbkezeében a rézsut tartott kormánypálca, baljával pedig egy alacsony pilléren álló sugaras „I. H. S.” és Mária monogrammos ovális pajzsra támaszkodik.

Szent Imre szobra a kápolna-bejárat melletti bal fülkében foglal helyet, tunikaszerű ruhában és ezt borító, széles redőkben kezelt, palásttal; előrenyújtott jobbkezeében attribútumait, kormánypalcát és liliomot tart, balkezét szívére teszi. Feje nemesen formált szakáltalan ifjúfej.

A bejárat melletti bal fülkében áll teljes püspöki ornátusban Szent Adalbertus alakja, balkezével pásztorbotra támaszkodva, jobbkezeében könyvet tartva.

A szobrokat nemcsak az egyéni invenciónak teljes hiánya, de a szobrászmesterség technikájának nem-ismerése is jellemzi. Különösen gyengék Szent István és Szent László alakjai, ahol arányhibákkal és elrajzolt mozdulatú testtagokkal találkozunk. Szent Imre és Szent Adalbertus alakjai valamivel jobbak, ami abból magyarázható, hogy itt a művész sokkal inkább ragaszkodott az általa ismert előképekhez. A szobrok kétségtelenül a barokk stílus termékei, azonban a barokk mozgalmasság rajtuk modoros szenvelgésbe higgad. Petondiról idáig a művészettörténeti irodalomban nem volt szó. Az általunk az ő szerzőségével felruházott szobrok tanúsága szerint Petondi kiskaliberű mester volt, aki nagyobb szabású megbízások elvégzésére alkalmatlan lett volna; nem is számíthatunk tehát, hogy ez a név a kutatások folyamában egyéb művek révén súlyos jelentőséget nyerne, mégis érdekesnek és nyereségnek tartjuk nevének a művészettörténeti irodalomba való bevezetését.

Végül mint utolsó munkálatot a kápolnában, Batthyányi engedélyével a fennmaradó 100 forintból megcsináltatják a fel-

iratos márványtáblák körüli stukkdiszítések, melyek azonban nem a beküldött tervek szerint, hanem Batthyányi kívánságára egyszerűbben készítették el Maler Aprillal.

1768 szeptember 9-i válasza a magisztrátusnak a kápolna birtokait illetőleg, nem elégítette ki a királyi udvart, ezért 1770 tavaszán II. József megbízza az éppen Aachenben tartózkodó malinesi von Bors-t, tartson alapos vizsgálatot a magyar kápolna dolgait illetőleg és állapítsa meg, amennyiben ez lehetséges, annak eredeti vagyonát.¹ Miután von Bors közben elhalálozott, Stahremberg herceg előterjesztésére a luxemburgi Ludovisi d'Orley-ra ruházzák át ezt a megbízatást. II. József 1770 november 23-án kelt leiratában felszólítja az aacheni magisztrátust, hogy megbízottjának kutatásait ne akadályozzák.² Ludovisi d'Orley minden részletre kiterjedő és kimerítő jelentést állított össze, melyhez számos okmányoknak és fellejegyzésnek másolatát csatolja. A jelentést 1773 június 16-án küldi el II. Józsefnek.³ Kutatásának főpontját, a kápolna vagyonát illetőleg jelenti, hogy az eredeti jövedelemnek pontos megállapítása ma már lehetetlen. Egy 1569-es évi regiszterben szereplő láda, melyben a magyar kápolna vagyonára vonatkozó adatok voltak, nem található, ez a láda valószínűleg az 1656-i városégés alkalmával pusztult el. Így tehát más nem tehető, mint a jelenlegi jövedelmeknek, amelyet a káplánok megfelelő okmányok nélkül élveznek, hivatalos formában való biztosítása. Ez 1773 október 26-án meg is történik.⁴

Bierens dékán, Ludovisi d'Orley által kifejezi kérését, mely szerint a kápolna bejáratí falába mélyített két szekrénynek saját költségén való csináltatásának engedélyét kéri. Az engedélyt 1774 február 5-én meg is kapja.⁵

¹ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv : Ungarn Specialia 1747—1773 Fasc. 270. és Staatskanzley an die ungarische Hofkanzley 28. april 1770.

² Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn Specialia 1747—1773 Fasc. 270.

³ Országos Levéltár, Kanc. 1773 n° 4504. (az eredeti jelentés); Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Ungarn Specialia 1747—1773 Fasc. 270. (a jelentés másolata).

⁴ Országos Levéltár, Kanc. 1774 n° 286., Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Staatskanzley an die ungarische Hofkanzley. 16. Jänner 1774.

⁵ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Staatskanzley an die ungarische Hofkanzley 1774 jan. 16. és Staatskanzley an des Kayl. Königl. Hof- und Staatskanzlers Herrn Fürsten v. Kaunitz Rittberg fürstl. Gnaden. Wien, 5. Febr. 1774.

Batthyányi 1770 november 11-én kelt végrendeletében 120 dukátot hagyott a magyar kápolnának évi 24 szentmise elmondására, amelyeket a kápolna jótevőinek lelkiüdvéért kellett felajánlani.¹ A káptalan ebből az összegből, mely 600 rajnai forintot tett ki, Batthyányi özvegyének engedélyével földet vásárolt a Junkersthór és Königsthór között a város falainál, az úgynevezett Hundsbinden területén.²

A magyar kápolna régi szervezetében a francia forradalomig áll fenn. Akkor a vagyont a forradalmi tanács elkobozza, majd 1807-ben a Roer-vidéki francia prefektúra a magyar kápolna alapítványát, külön megnevezésével a Batthyányi-féle összegből vett földterületnek, hozzácsatolja az aacheni templom-alaphoz.³

1812 óta tehát a magyar kápolna minden tulajdonával a Münsterhez tartozik.

1881-ben átalakították a kápolnát kincseskamrává. Ez alkalommal az oltárt szétszedték és hosszas vándoroltatás után a Münster Taufkapellejébe helyezték.

A kápolnát 1929-ben teljesen rendbehozták és újra kifestették, az oltárt eredeti helyére visszaállították. Az oltárnak ünnepélyes felszentelése óta a magyar kápolnát a Münster Oltáriszentség-kápolnájának használják.

¹ Batthyányi 1772 ápr. 15-én halt meg.

² Aachen. Archiv des Marienstifts, II. Ab. 8 n° 32.

³ Archiv des Marienstifts, II. Ab. 8 n° 53.

Függelék.

I.

A Couven féle magyar kápolnát felülvizsgáló bizottság
jelentése 1753. jun. 27. (Aachen Stadtarchiv Aktensamm-
lung Pick 932. Hitelesített másolat.)

Nous sousignés Architecte et Maîtres Maçons résidents dans la ville de Namur Declarons qu'à la Requisition de Messieurs les Magistrat de la ville libre et imperiale d'aix la Chapelle. Nous nous sommes rendus dans ladite ville d'Aix la Chapelle, pour y examiner la Construction de la nouvelle Chapelle batie pour la Nation Hongroise; et de leur faire un Rapport exact, circonstancié et par écrit, des défauts que nous pourrions remarquer dans ladite Construction; et des Contraventions faites au Devis ou Conditions de la dite Entreprise, dont on nous a donné un Extrait. Comme aussi de redresser, s'il y en avoit lieu, les fautes que nous pourrions trouver. De leur declarer si ces fautes étoient essentielles et tellement importantes qu'il y eut occasion, de douter de la solidité, Durée de ce Bâtiment; s'il nous paroissoit qu'on put l'achever sur ce pied la.

Ce qu'après serment prêté entre les mains de Messieurs les Bourguemaitres de laditte ville, nous avons procédé ces jours vingt-cinq et vingt-six de ce mois à l'examen susdit, presents Mrs. le Rd. Doien de la Collegiale, Mr. le Chanoine Kamps, Mrs. les Députés dudt Magistrat, et l'Entrepreneur Couven; et observé les suivans; scavoir.

1.

Que l'on n'a pas démoli les fondemens de l'ancienne Chapelle, comme il étoit prescrit aux Conditions mais que l'on a rebati dessus: ainsi que nous l'a déclaré ledit Entrepreneur Couven et d'autres qui en avoient connoissance.

2.

Suivant ces fondemens et toujours du même aveu comme la Nouvelle Chapelle se trouve un peu plus large que la vielle,

il a fallu ajouter un bout d'environ sept pieds de nouveau fondement, au côté lateral de ladite Chapelle vers la Tour de l'Eglise Collegiale.

3.

Aiant fait decouvrir ces fondemens dans la plus grande partie du pourtour de ladite Chapelle nous avons trouvé au second Pilier qui est en octogone vers la rüe, que le Soubassement de l'espece de Piedestal, qui regne tout le long dudit pourtour porte à faux de sept pouces.

4.

Au quatrieme Pilier en suivant, que ledt. Soubassement porte à faux de quatorze pouces.

5.

Le Dé dudit espece de Piedestal regnant, comme dit est à l'exterieur de cette Chapelle ainsi que le soubasement susdit qui en fait la Case surplombent tres peu sous le premier Pilier contre ladite Eglise.

6.

Le Dé du deuxieme Pilier ne surplombe point mais la base ou Soubassement le fait quatre lignes.

7.

Le Dé avec la base dans la partie enfoncée Contre le Pilier precedent, surplombent ensemble saize lignes.

8.

Le même Dé en renforcement proche le troisieme pilier, ne surplombe point.

9.

Le Coté du Dé ou retour du dit troisieme Pilier, proche l'article precedent, aussi bien que celui de sa basse, sont bien.

10.

Le Dé et soubassement dudit troisieme Pilier pris à l'angle central, surplombent ensemble six lignes.

11.

Le même Dé et soubassement au bout en allant vers le quatrieme Pilier, surplombent quatre lignes.

12.

Le Dé au renforcement proche l'article precedent surplombe neuf lignes.

13.

Le meme Dé au renforcement proche le quatrième Pilier, surplombe six lignes.

14.

Le Dé du quatrième Pilier proche l'endroit precedent surplombe quatre lignes.

15.

Le même Dé pris à l'angle central dudit Pilier surplombe trois lignes: mais sa basse ou Soubassement ne le fait point.

16.

Le meme Dé encore avec son Soubassement au bout vers le cinquième Pilier, surplombent ensemble cinq lignes.

17.

Le Dé au renforcement proche le quatrième Pilier surplombent ensemble neuf lignes.

18.

Le même Dé et soubassement à l'autre bout vers le cinquième Pilier, surplombent ensemble dix lignes.

19.

Le Dé et soubassement dudit cinquième Pilier, surplombent si peu que rien.

20.

Le Dé et base au renforcement proche ce cinquième Pilier en allant vers la Tour, surplombent ensemble un pouce six lignes.

21.

Proche la Tour ce même Dé surplombe trois lignes.

22.

Le premier Pilier contigu à l'Eglise surplombe en face sept lignes; et de côté vers le second Pilier six lignes.

23.

Le deuxième Pilier à l'angle Central talüe environ un pouce; et de côté vers la première fenêtre, il surplombe deux pouces neuf lignes.

24.

Le montant de la première fenêtre proche le Pilier precedent est assé bien à plomb en face: mais il surplombe vers l'ouverture, huit lignes.

25.

L'autre montant de cette première fenêtre, surplombe en face, un pouce six lignes; mais in talüe, un pouce et onze lignes vers l'ouverture.

26.

Le troisieme Pilier à l'angle Central ou milieu, surplombe un pouce dix lignes.

27.

Le même Pilier au côté vers la première fenêtre talüe deux pouces dix lignes.

28.

La face du Montant de la deuxieme fenêtrés, surplombe deux pouces à la tête ou vers l'ouverture il n'y a rien a cet égard.

29.

La face de l'autre montant de cette fenêtre surplombe un pouce six lignes à la tête ou vers l'ouverture, il n'y a rien à cet égard.

30.

Le quatrième Pilier à l'angle central, surplombe deux pouces trois lignes a la seconde face de même: mais à la première face, il surplombe deux pouces onze lignes et de côté vers la deuxième fenêtre il talüe un peu par raport à l'irregularité des pierres.

31.

Le premier montant de la troisième fenêtre surplombe en face, deux pouces huit lignes.

32.

Le deuxieme montant de la même fenêtre vers le cinquieme Pilier, surplombe un pouce a la face, et à la tête ou vers l'ouverture six lignes.

33.

Le cinquieme Pilier surplombe à la face vers cette fenêtre, sept lignes; et le coté en retour vers ladte. fenetre six lignes.

34.

Le retour au côté de ce cinquieme Pilier en allant vers la Tour. talüe un pouce neuf lignes, ce coté est tres irregulier.

35.

Le côté du pameau de pierres en suivant, surplombe onze lignes. Ce côté est au surplus extrêmement creux dans le milieu; ce qui le rend de plus désagréable.

36.

Dans l'intérieur de cette Chapelle le premier Pilastre en briques dans le coin à gauche en entrant ne surplombe pas: mais il est très mal travaillé depuis le haut jusques en bas, comme tout le reste.

37.

Le second Pilastre ensuivant surplombe deux pouces neuf lignes.

38.

L'angle suivant de la première fenêtre, surplombe un pouce quatre lignes. L'autre angle de la même fenêtre, talüe environ un pouce.

39.

Le troisième Pilastre talüe tant soi peu.

40.

L'angle de la seconde fenêtre ensuivant surplombe dans l'ouverture un pouce une ligne; et l'autre angle talüe deux pouces.

41.

Le milieu du quatrième pilastre, talüe deux pouces et passé.

42.

Les deux angles de la troisième fenêtre sont très irrégulièrement montés.

43.

Le cinquième Pilastre surplombe au milieu dix lignes.

44.

Les Pierres qui forment la Corniche extérieure n'ont pas de lut suffisant la plus grande partie n'ayant qu'environ deux pieds de lut avec la saillie, qui est d'un pied trois pouces: quelques unes de plus, et d'autres de moins de sorte que l'on a dû, à ce que nous en a avoué l'Entrepreneur accrocher quatre ou cinq à d'autres pierres que l'on a mis derrière pour les retenir.

45.

Les montans des fenêtres sont sans liaison, ni avec la face interieure du mur, ni du côté des piliers: ce qui fait aussi, qu'il n'y en a presque pas un seul de droit: et qu'ils sont aussi presque tous derangés et poussés en dehors et dans l'ouverture.

46.

Les Morceaux de pierres composant les Piliers ne doivent point avoir assez de queue, ou assez de liaison avec le mur, mais au raport de l'Entrepreneur on en a accroché d'intervale en intervalle, plusieurs avec les pierres de sable qui forment ces pilastres interieurs. Ces Piliers au surplus, sont tres irrégulierement taillés les côtés ni l'angle de milieu n'étant nullement comme il doivent etre.

47.

Les montans des fenêtres, outre comme il a été dit, qu'ils n'ont aucune liaison avec le mur, sont aussi assez mal taillé: et l'on y a dû ajouter huit petits morceaux, pour rendre les Crosettes d'enhaut égales au dessein.

48.

Les pierres composant les Panneaux aux deux cotés lateraux de la Chapelle, sont aussi à ce que l'on nous a rapporté sans lut suffisant, mais l'Entrepreneur dit de les avoir fait accrocher dans quelques endroits avec d'autres pierres que l'on a mis dans l'interieur des Murs. Elles sont aussi tres mal travaillées; principalement celles formant le pameau vers la Tour.

49.

L'ancrage supérieur que nous avons vü, et devant former une de ces trois Chaines ou Cercles de fer repris aux Conditions, nous paroît trop faible et les pieces mal attachées ensemble c'est celui cependant qui droit soutenir les murs à l'endroit de la poussée de la voute.

50.

La premiere Chaine de fer ou Cercle, doit avoir été fait avec des agraffes qui lient les pierres ensemble à l'endroit des bases des Piliers, selon le raport de l'Entrepreneur: et la seconde doit passer avec le bar du milieu des fenêtres, qui est cependant bien faible.

51.

Les Murs sont tres mal elevés, tant en dehors qu'en dedans on ne voit pas principalement pour le dedans que on se soit servi ni de plomb, ni de cordeau en aucun endroit il n'y a que fosses et bosses partout: rien des plus irréguliere de sorte que l'on a peine à croire que ce soient des Macons réels qui les aient travaillés.

52.

La Charpente du tout quant à la main d'oeuvre est assez bien faite: elle est à la Mansarde: mais si le comble superieur en droit été un peu plus élevé l'ouvrage en eut été meilleur et eut mieux paru.

53.

Les armes, qui selon le Dessein et les preparations doivent se trouver au milieu de l'Entablement au dessus de la fenêtré du milieu, ne sont point finie: il n'y a que la Couronne qui est de pierre de sable, qui le soit il seroit même assez difficile de les finir en pierres bleues selon les Conditions dans l'endroit en question.

Tous ces défauts combinés avec ceux qui nous sont échappés ou que l'on ne peut pas voir; et les plus essentiels irreparables, nous donnent lieu de penser et de conclure que cet ouvrage n'a point et ne peut avoir ni la solidité, ni la beauté qu'il devroit avoir. Qu'il est tres mal exécuté presque en toutes ses parties et au dehors des conditions. Qu'il nous donne lieu de douter, quand même on pourroit hasarder la voute en observant quelques precautions, s'il seroit de longue durée. La Construction en est trop contre les regles de l'art. Tous vrais Connoisseurs doivent porter le meme jugement que nous. Fait à Aix la Chapelle le vingt-sept juin mil sept cent cinquante trois

(sousigné) Thomas Maljean architecte Jean Dominique Souvet Maître massons Denis Joseph Bayar maître maçon.

Pro copia concondanter cum originali Testor.

D. P. M. Becker Secrets.

II.

A KÁPOLNA LETÁRAI.

1367 Henrik pilisi apát felsorolja oklevelében az átadott kincseket. Aachen Archiv des Marienstifts II. Ab. 8. No. 5. eredeti pergamen oklevél, pecsétek leszakadva. Hitelesített másolatok: u. o. No. 4., No. 5.; Országos Levéltár Kanc. Orig. Ref. 1768. No. 188.; u. o. DL 36460 stb. Közölte: Fejér Codex dipl. T. IX. v. IV pag. 91 (XXXVI).

1381 Ulrik pilisi apát vizitációs okmánya. Aachen Archiv des Marienstifts II. Ab. 8. No. 8. eredeti pergamen oklevél, pecsétek leszakadva. Hitelesített másolatok: Aachen Archiv des Marienstifts II. Ab. 8. No. 4. Országos Levéltár Kanc. 1773. No. 4504.; DL 36460 stb. Közölték: Fejér Codex dipl. T. IX. v. V. pag. 102 (CCLXXXVI); Faymonville: Der Dom zu Aachen. pag. 364.

1438 dékáni vizitáció (?) alkalmával felvett leltár, nem hitelesített és rövidített XVIII. századbeli másolata. Aachen Archiv des Marienstifts II. Ab. 8. No. 14.

Visitatio de 1438 habet

2 tabulas cum argento coopertas et unam et aliam etc.
item 2 candelabra

- „ 2 calices deauratos
- „ 2 ampullas deauratas
- „ 2 ampullas argenteas
- „ 3 monstrantias
- „ 2 cappas chorales
- „ 1 casulam de serico
- „ 1 casulam cum stola et manipulo
- „ 1 amictum cum stola armis rubri coloris
- „ 2 mappas
- „ 1 casulam alba cum stola et manipulo
- „ 2 angularia dependentia in altari cum parvis albis auro
- „ 1 albam cum certis armis
- „ 1 mappam altaris
- „ 1 albam
- „ 1 amictum sericum
- „ 1 albam cum
- „ 1 amictu

- „ 1 casulam cum stola et manipulo
- „ 1 casulam
- „ 1 casulam cum stola et manipulo
- „ 1 casulam
- „ 1 missale
- „ 1 breviarium
- „ 2 parva candelabra cuprea
- „ 2 ampullas stanneas
- „ 2 mappas quotidianas

ultra premissa inventa sunt adhuc dependentia ad altare.

1468 dékáni vizitáció (?) alkalmával felvett leltár, nem hitelesített és rövidített XVIII. századbeli másolata. Aachen, Archiv des Marienstifts II. Ab. 8. No. 14.

Visitatio de 1468 habet

- 1 calicem argenteum ¹
- 1 patena deauratam
- 1 missale mag . . . . ?
- 1 casulam de serico

item 1 casulam

- „ 1 casulam
- „ 2 mappas altaris
- „ 3 monstrantias
- „ 2 ampullas argenteas deauratas
- „ 2 ampullas argenteas
- „ 2 candelabra argentea
- „ 2 tabulas
- „ 2 cappas chorales
- „ 1 pallam seu mappam altaris
- „ 2 pendilia ante altare
- „ 1 casulam pretiosam
- „ 1 casulam
- „ 1 cussinum

1657 a magyar kápolna kincseinek a jegyzéke, melyeket január 27-én Peter Möhren² a városházára szállított, mert a kápolna boltozatán az esővíz befolyt. Feljegyezte Münster. Aachen Stadtarchiv: Aktensammlung Pick. 932 (eredeti jegyzék). Hitelesített másolat u. o. Urkunden D 89¹/₂. Ez utóbbit közölte Pór Antal: Két újabb leltár az aacheni magyar kápol-

¹ Oldalt bejegyezve: alius calix vero tunc fuerat subactus.

² Bürgermeisterdiener. Aachen Stadtarchiv. Handschriften 368.

na szerelvényeiről. (Történelmi Társ., 1900. I. füzet 481—488. l.)

1677 Az Adam Ketteniss¹ után következő Tilman von Masstricht² által őrizetbe vett kincsek.

Aachen Stadtarchiv Aktensammlung Pick. 932.

NB den 13. márt. 1677 Tilman von Masstricht nach abliebigkeit Adam Kettenis nachfolgende sachen überliebert.

Erstlich zwey Kelchen mitt die Patenen

Zwey silberne Pollen³

Eine alten verschliessenenen Vorhang

Zwey alte silberne übergulte⁴ Pollen

Ein Vorhang, eine Kasell mit silber übergultn Knopf und

Zwey Leviten Rock alle schon mit golt bestickt

drey schildereyen⁵ so aufm silbern platn geschildert und mitt perlen und Edelgesteins besetzt

drey monstrantzen mit allerhandt reliquien so übergult seindt

2 silberne Leuchtern so übergult

2 grosse kostliche ungarische Wappen so übergult

2 schöne silberne übergulte Strauss Vögel

Item 2 schöne Adler von Silber so übergult dennoch ein silber übergultn Knopf und ein Turckästchen so ingemicht [?] so in einen papier liget.

1709 augusztus 9-én felvett leltár.

Aachen Stadtarchiv Aktensammlung Pick. 932.

Inventarium deren in der Hungarischer Capell unser lieber frawn Kirchn vorhandenen Ornamentn.

1. Vier silberne überguldene Adlern ein gansser und drey halbe,

2. Zwey silber überguldene ganss schwehre Kunstreich Ausgestochene Königl. Wapen,

3. Ein silberne schüssel

4. Ein paar silberne ampullae

5. Zwey silberne zum Theil überguldene Leuchtern

6. drey kleine silber überguldene Monstrantzen mit H. Reliquien

^{1 2} Bürgermeisterdienerek. Aachen. Stadtarchiv, Handschriften 368.

³ Pollen = misekancsó.

⁴ Bearanyozott.

⁵ Képek.

7. Einen Kelch
  8. Ein gross Crucifix, warab das Bildt und die Ecken silber uberguldt
  9. Kussn, Kasel, und leinenes gewandt vor auf dem Altar
  10. Drey grosse schildereyn mit uberguldenen listen rings umb.
  11. Drey schildereygens vor auf dem Altar, ein vor in der mitten die beyde andere zur seithen des Altars gesetzt werden
- Anno 1709 den 9 Augusti geschen

J. W. Strauch secret.

1748 január 17-én Theodor Römer presbiternek a „Domus pauperum“ Rektorának és a magyar kápolna örének és kincstárosának, a magyar kápolna ingóságairól felvett leltár.

Aachen Stadtarchiv Aktensammlung Pick. 932. (eredeti). Hitelesített másolat Országos Levéltár Kanc. 1773. No 4504 (23).

1770 június 23-ika óta a magyar kápolnában lévő szekrénybe zárt egyházi ruhák és kincsek, melyeket egyrészt Mária Terézia, másrészt gróf Elz a mainzi székesegyház prépostja és pécsváradi apát a kápolnának adományoztak. Országos Levéltár Kanc.: 1773 No. 4504 (24).

Liste

des ornemens donnés par Sa Majesté L'Impératrice Douairiere Reine Apostolique pour le Service de sa Chapelle de Hongrie batie près de l'Église Roiale de Notre Dame à Aix la Chapelle.

Premierement

- 2 Chasubles
- 2 Etoles
- 2 Manipules
- 2 Palles
- 2 Bourses
- 2 Voiles pour les calices
- le tout d'étoffe de Soie blanches.

Deuxiemement

- 2 Chasubles
- 2 Etoles
- 2 Manipules
- 2 Palles
- 2 Bourses

2 Voiles pour les calices
 le tout d'Étoffe de Soie rouge de Damas avec des galons
 d'or.

Troisièmement

2 Chasubles
 2 Etoles
 2 Manipules
 2 Palles
 2 Bourses
 2 Voiles pour les calices
 le tout d'Étoffe de Soie Verte de Damas avec des galons
 d'or.

Quatrièmement

2 Chasubles
 2 Etoles
 2 Manipules
 2 Palles
 2 Bourses
 2 Voiles pour les calices
 le tout d'étoffe de Soie Violette de Damas avec des galons
 d'or.

Cinquièmement

2 Chasubles
 2 Etoles
 2 Manipules
 2 Palles
 2 Bourses
 2 Voiles pour les calices
 le tout d'étoffe de Soie noire de Damas avec des galons
 d'argent.

Item

24 Aubes, dont quatre avec des dentelles pour les grandes
 fêtes
 32 Amicts
 24 Corporaux avec des dentelles
 48 Purificatoire
 48 Essui mains communs
 6 Ceintures
 6 Grands Essui mains pour essuier le plat et les Burettes

2 Missels pour la messe du jour avec leurs agrafes.

2 Autres missels pour la messe des morts.

Suivent les ornemens donnés à la susdite Chapelle de Hongrie par son Excellence le comte d'Elty Prevôt de la Chatédrale de Maience, Abbé de Peeswaradin, Envoié de Sa Majesté L'Imperatrice Douairiere Reine Apostolique pour faire la Visite de la susdite Chapelle de Hongrie.

Premierement

1 Calice d'argent doré en entier avec les armes de Sa dite Excellence gravées sur le pied.

Deuxièmement

La Patene avec une petite Cuillere pour le vin et l'eau, l'une et l'autre d'argent doré.

Troisiemement

Un chasuble aiant par derriere au dessous de la croix les armes de Sa dite Excellence artistement travaillées à l'éguille, avec l'étole le manipule, la Palle, la Bourse et le Voile le tout d'une riche étoffe de soie Verte, parsemée de fleurs d'or et d'argent avec des galons d'or.

Item

une chappe de coeur de même étoffe et couleur parsemée de fleurs d'or et d'argent avec des galons d'or, aiant de même par derriere les armes de Son Excellence Artistement brodés.

Les uns et les autres de ces ornemens ci mentionnés se trouvent en la susdite Chapelle de Hongrie renfermé dans deux armoires depuis le 23 Juin 1770.

*Wilhelmo Man.*¹

Stephanus Mees „aquisgranensis Canonicus ad St. Adalbertum“

királyi kinevezése 1677 máj. 14. † 1678 (?)²

Az *aacheni jezsuita kollégium* megkapja I. Lipóttól 1677 nov. 25-én az egyik kápláni állást, melyet Mels halála után birtokába vett. 1709 jan. 2-án I. József megsemmisíti I. Lipót rendeletét.³

Ignatus Schaffor, királyi kinevezése 1706 márc. 30-án.⁴

Albertus Nicolaus Schwertfeger, királyi kinevezése 1707 február 17-én.⁵

Joannis Maestricht, királyi kinevezése 1709 máj. 10.⁶

Wilhelmus Colyn, kinevezi III. Károly (VI. Károly császár) 1715 márc. 31-én.⁷

Johannes Hansen, kinevezi III. Károly 1728 márc 19-én.⁸

Joannes Henricus Christ, kinevezi Mária Terézia 1740 dec. 1-én.⁹

Henricus Wilhelmus Graven, kinevezi Mária Terézia 1768 máj. 2-án.¹⁰

Gaspar Josephus Schrauff, kinevezi Mária Terézia 1768 máj. 2.¹¹

¹ Országos Levéltár, Kanc. 1773 n° 4504 (13).

² U. o.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ U. o.

⁷ U. o. és Aachen, Archiv des Marienstifts, II. Ab. 8 n° 22.

⁸ Aachen. Archiv des Marienstifts, II. Ab. 8 n° 22.

⁹ Országos Levéltár, Kanc. 1773 n° 4504 (13).

¹⁰ U. o.

¹¹ U. o.

IRODALOM.

I. Források:

Budapest.

Magyar Királyi Országos Levéltár:

DL 36460

Magy. Kir. Udvari Kancellária: 1773 no 4504; 1774 no 286. Orig.
 Ref. 1709 no 5; 1741 no 6; 1747 no 147; 1768 no 157, no 188, no 202, no
 227, no 370, no 426; 1769 no 47, no 119; 1770 no 20, no 119, no 120, no
 127. Conc. Ref. 1747 no 156; 1765 no 360; 1767 no 108; 1768 no 94; no
 129, no 157, no 158, no 273, no 290, no 348; 1770 no 63, no 107. Conc.
 Exp. 1747 nov. 100; 1748 febr. 53, máj. 5, jul. 50; 1749 jan. 137; 1767
 máj. 93; 1768 máj. 112, jul. 173, aug. 186, okt. 137; 1770 márc. 211. Lit.
 Cons. 1747 no 385.

Kincst. O: Ben. Resolutiones 1768 jul. 12. (307. l.)

Wien.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv:

Ungarn Specialia 1747—1770 Fasc. 270.

Staats Kanzley 1770—1774.

Hofkammer Archiv:

Hoffinanz 1768 n° 308 jul. 46, no 361 aug. 60.

Reichsakten Fasc. 2. (von 1606)

Aachen.

Archiv des Marienstifts:

II. Ab. 8 (1—55)

Handschriften

D no 1 Registrum Capellae Hungaricae.

E no 1 Registrum Censuum Proventuum capellae Hungaricae Anno
1768—1802.

Stadtarchiv:

Aktensammlung Pick. 932.

Beamten Protocoll 50.

Raths Protokoll VI. (1665), VII. (1666), IX. (1668), XIII. (1676—1681).
(13) Guedungs Buch 1657—58.

Urkunden D 89., D 89½.

Handschriften: 181 a, 258, 259, 368.

Düsseldorf.

Preussisches Staatsarchiv:

Urkunden aus dem Archiv des Marienstifts zu Aachen no 334.

II. Bibliográfia:

Barbier de Montault: Le trésor du Dome d' Aix la Chapelle. Bulletin mo-
numental 5-e Série Tome 5 (1877).Beissel (Stephan, S. J.): Kunstschatze des Aachener Kaiserdoms. Mün-
chen-Gladbach 1904.

Beissel (Stephan, S. J.): Aachenfahrt. Freiburg 1902.

Békefi Remig (Dr.): A pilisi apátság története. Pécs 1891.

- Blondel (J. Fr.): *Décorations extérieures et intérieures de XVII-e et XVIII-e siècles* (Bruxelles) pl. 57.
- Bock (Fr., Dr.): *Der Reliquienschatz des Liebfrauen Münsters zu Aachen in seinen Kunstreichen Behältern*. Bonn 1860.
- Bock (Fr., Dr.): *Die Geschenke Ludwig des Grossen, Königs von Ungarn und Polen an die Krönungskirche deutscher Könige zu Aachen*. Mitteilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler. 1862 VII. no 5.
- Bock (Fr., Dr.): *Karl's des Grossen Pfalzkapelle und ihre Kunstschatze I., II. Köln u. Neuss* 1865.
- Bock (Fr., Dr.): *Kurzgefaßte Angabe und Abbildung sämtlicher grossen und kleinen Reliquien des ehemaligen Krönungs Münsters so wie der vorzüglichen Kunstschatze dasselbst*. Köln und Neuss 1867.
- Buchkremer (Jos.): *Die Architekten Johann Joseph Couven und Jacob Couven*. Zeitschrift des Aachener Geschichts Verein XVII 1895.
- Cahier et Martin: *Mélanges d'archéologie et d'histoire et de littérature*. Paris 1847—1856.
- Dehio (Georg): *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler Bd. V*. Berlin 1912.
- Faymonville (Karl): *Der Dom zu Aachen*. München 1909.
- Faymonville (Karl): *Das Münster zu Aachen*. Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz X. 1. Düsseldorf 1916.
- Fejér Györöy: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. Buda 1834.
- Floss (Heinrich Josef, Dr.): *Geschichtliche Nachrichten über die Aachener Heiligthümer*. Bonn 1855.
- Fürth (Hermann Ariovist Freiherr v.): *Beiträge und Material zur Geschichte der Aachener Patrizier-Familien I—III*. Aachen 1882—1890.
- Helbig (J.): *La sculpture et les arts plastiques au pays de Liège et sur les bords de la Meuse*. Bruges 1890.
- Hampel: *Die Metallwerke der Ungarischen Kapelle im Aachener Münster-schatze*. Zeitschrift des Aachener Geschichts-Verein XIV 1892. 54—71. I.
- Huyskens (Albert): *Aachener Leben im Zeitalter des Barock und Rokoko*. Bonn. 1929.
- Kessel (Johann Hubert): *Geschichtliche Mitteilungen über die Heiligthümer der Stiftskirche zu Aachen*. 1874.
- Klapheck (Richard): *Die Baukunst am Nieder-Rhein I—II*. Düsseldorf 1916.
- Peltzer (Rud. Arthur): *Ein Handelsprivileg des Königs Ludwig I. von Ungarn für Aachen 1369 märz 2*. Zeitschrift des Aachener Geschichts-Verein XXVIII 1906. 450—454. I.

- Pick: Zur Geschichte der Aachener Architekten Familie Couven. Aachener Volkszeitung 1885 no 145—146.
- Pick: Nochmals zur Geschichte der Aachener Architekten Familie Couven. id. m. no 204.
- Pór Antal: Két újabb leltár az aacheni magyar kápolna szerelvényeiről. Történelmi Tár 1900 I. füzet.
- Pór Antal: Nagy Lajos király Madonna képeiről. Archeológiai Értesítő 1900 új folyam XX. 402—404 l.
- Pór Antal: Erzsébet királyné aacheni zarándoklása 1357-ben. Századok 1901 XXXV. kötet.
- Quix (Chr.): Historische Beschreibung der Münsterkirche und der Heilighumsfahrt in Aachen. Aachen 1825.
- Reiners (Heribert): Die Kunstdenkmäler der Landkreise Aachen und Eupen. Kunstdenkmäler der Rheinprovinz IX. 2. Düsseldorf 1912.
- Renard (Edmund): Das neue Schloss zu Benrath. Leipzig 1913.
- Rhoen: Die Stadtbaumeister J. J. Couven Vater und Sohn. Echo der Gegenwart (Aachen) 1885 no 109. I., no 110. II.
- Sauerland (H. V.): Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande aus dem Vatikanischen Archiv V. (1362—1378). Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde XXIII. Bonn 1910.
- Scheins (Dr.): Kunstschatze der Münsterkirche zu Aachen. Berlin 1876.
- Schervier (C. G.): Die Münsterkirche zu Aachen und deren Reliquien. Aachen 1853.
- Schmieder (L.): Das Benediktinerkloster St. Blasien. Augsburg 1853.
- Schollen (M.): Grundsteinlegung zur Ungarischen Kapelle. Aus Aachens Vorzeit XIV. 121. l. Aachen 1901.
- Schwartz Elemér: Szent Imre neve. Tíz esztendő. Magyarország 1918-tól 1928-ig II. Budapest 1929.
- Takács Sándor: Az aacheni magyar templom égéséről 1656-ban. Archeológiai Értesítő 1900 új f. XX. 404—406. l.

TARTALOM.

Előszó	3
I. Nagy Lajos kápolnája	5
II. A Couven-féle kápolna	15
III. A Moretti-féle kápolna	29
Függelék	45
Irodalom	62

LA CHAPELLE HONGROISE D'AIX LA
CHAPELLE.
(EXTRAIT)

La fondation de la Chapelle hongroise d'Aix la Chapelle est en relation avec les pèlerinages qui se rendaient tous les sept ans de Hongrie vers la ville de Charlemagne pour assister à l'ostension solennelle des reliques.

Ces pèlerinages appelés „Aachenfahrt“ étaient fort fréquentés en Allemagne. Ils furent connus d'abord en Hongrie, probablement par le fait des colons wallons et rhénans. Toutefois pour notre pays nous ne possédons des données sûres à ce sujet que depuis le commencement du XIV-e siècle.

Aix la Chapelle attirait déjà l'attention des hongrois lorsque le roi Louis le Grand, de la famille d'Anjou et sa mère Elisabeth furent attirés à leur tour par ce lieu de pèlerinage. La reine Elisabeth veuve alors, fit le pèlerinage d'Aix la Chapelle en 1357, accompagnée d'une grande suite, et Louis le Grand fit bâtir pour les pèlerins hongrois une chapelle annexe au Munster.

La construction de cette première chapelle date des années 1358—1366. C'était une construction gothique assez simple, ouverte sur l'église et comprenant une travée rectangulaire et une abside à trois pans.

En 1366 Urbain V. fit la reconnaissance canonique de la fondation de Louis le Grand et il accorda ses privilèges pour les deux chapeleins hongrois qui devaient desservir la chapelle d'après les intentions du roi.

Pour l'entretien de la chapelle et pour les revenus des chapelains le roi fit acheter des terres autour d'Aix la Chapelle. Les borgmestre et échevins de la ville s'étaient montrés bienveillants à l'occasion de ces achats. A son tour le roi accorda aux marchands d'Aix la Chapelle tous les privilèges dont jouissaient en Hongrie les commerçants de Prague et de Nuremberg. Louis le Grand dépêcha l'abbé cistercien Henri de Pilis avec les ornements et les objets d'orfèvrerie nécessaires pour la chapelle et par acte du 2 janvier 1370 il chargea les bourgmestre et échevins de la ville d'administrer les biens de la chapelle. Un contrat du 16 avril 1370 conclu par le roi

concernait le rôle des deux chapelains. Ceux-ci, selon ses intentions devaient toujours être des hongrois nommés par le roi. Louis voulut vérifier si ses intentions de fondateur avaient été respectés. C'est pourquoi en 1381 il envoya à Aix la Chapelle l'abbé Ulric de Pilis, pour instituer une visite — royale et non canonique — de la chapelle hongroise.

Les nominations royales de chapelains et deux copies d'inventaires, l'un de 1438 l'autre de 1468, sont les sources principales dont nous disposons pour l'histoire de la fondation durant les XV-e et XVI-e siècles.

Pendant l'incendie générale d'Aix la Chapelle en 1656, le toit de la chapelle hongroise brûla et ses voutes menacèrent ruine à tel point qu'on a dû enlever les objets sacrés du trésor de la chapelle et les porter à l'Hotel de Ville. Pour restaurer la chapelle, ses deux proviseurs, le bourgmestre en charge et son prédécesseur empruntèrent de l'argent, et demandèrent du secours à l'empereur Leopold qui leur céda 2000 Reichsthaler de l'impôt appelé „Römer Monate.“

Depuis le XVIII-e siècle nous possédons des données en quantité suffisante, pour nous faire une idée exacte de l'administration de la chapelle. Les deux administrateurs appelés proviseurs étaient nommés au petit conseil de la ville. Ils disposaient des biens de la chapelle, donnaient les revenus aux chapelains et s'occupaient de l'entretien de la chapelle. Les soins du nettoyage et de surveillance incombaient aux valets du bourgmestre qui recevait une gratification supplémentaire de ce chef.

En 1677 Léopold I. incorpora un des vicariats de la chapelle au collège des Jésuites d'Aix-la-Chapelle, qui depuis lors en percevait les revenus et faisait desservir la chapelle par un ecclésiastique désigné à cet effet. Le chapitre accepta cette situation jusqu'en 1709. Alors il se plaignait auprès de Joseph I. trouvant la Concession faite par Léopold I. contraire aux intentions du fondateur. Il s'en suivit de longues discussions qui se terminèrent à la suite d'un ordre de Joseph I. annulant la donation de Leopold I. et rétablissant le vicariat dans sa forme primitive.

Le 22 Janvier 1723 Charles III. (VI-e comme empereur) demanda des renseignements au magistrat d'Aix-la-Chapelle concernant les fondations impériales. Dans sa réponse le magistrat rend compte de l'état de la Chapelle hongroise, car Charles III. en était le patron en tant que roi de Hongrie. Selon ce rapport l'édifice était alors dans un état déplorable.

Vers le milieu du XVIII. siècle la nation hongroise porta à nouveau son attention vers la Chapelle. Les seigneurs hongrois qui prenaient part à la guerre de succession d'Autriche (1741—48) passaient souvent par Aix-la-Chapelle. Ce d'autant plus que le quartier de l'armée se trouvait là en 1747 et que la paix y fut signée en 1748. L'état de dépérissement de la chapelle émut les magnats et les généraux hongrois. Ils résolurent de lui rendre son ancien éclat.

En 1747 le maréchal Batthyányi d'accord avec les autres mande d'un nouvel autel pour cette chapelle, mais qui ne fut pas exécuté. Les noms des généraux Morass et Forgacs s'attachent à cette fondation.

En 1747 le maréchal Batthyányi d'accord avec les autres généraux allait plus loin et demandait à Couven de reconstruire la chapelle toute entière. La Chanoine Kamps prit la question à coeur et fit le voyage de Vienne et de Hongrie pour donner à la cour et au comte Joseph Esterházy des informations sur la chapelle et pour leur soumettre les plans de la reconstruction. Batthyányi fit une collecte entre ses généraux hongrois et le comte Esterházy, avec la permission royale, fit appel au clergé et aux magnats pour les engager à contribuer au frais de la réedification.

Voyant l'intérêt que les Hongrois prenaient à l'entreprise, le magistrat d'Aix la Chapelle de son côté fit restaurer le trésor de la Chapelle.

Le 7 Décembre 1747 l'empereur Francois (époux de Marie Thérèse) réclama près du magistrat et du Chapitre une information sur la chapelle. Des rapports lui furent envoyés.

La collecte faite réussit à ce point, que son produit permit de commencer les travaux. Batthyányi fit conclure par son

représentant un contrat avec J. J. Couven (31. juillet 1748). En septembre de la même année on démolit l'ancienne chapelle et le 5 octobre le général Morocz posa la première pierre de la nouvelle chapelle.

Lors de la publication de son ouvrage: „Die Architekten Joh. Jos. Couven u. Jac. Couven“, Buchkremer connaissait 14 dessins originaux exécutés par Couven pour la chapelle hongroise. Aujourd'hui nous n'en connaissons plus que six, dont cinq reproduits par Buchkremer et un conservé en original dans le Musée Suermont à Aix la Chapelle, à savoir:

1. un plan terrier
2. une vue intérieure (coupe transversale.)
3. une vue intérieure (coupe longitudinale.)
4. une vue intérieure (mur de l'entrée)
5. une vue de l'extérieure
6. deux variantes du toit.

Puisque nous ignorons les autres dessins, cités par le Professeur Buchkremer et que le contrat ne parle que de 6 dessins (Plan, 2 auswendige Risse, 3 inwendige Dekorationsrisse) il faut supposer que les autres 8 dont il est fait mention étaient des variantes ou des détails d'exécution.

Le contrat avec Couven donne la description détaillée de l'exécution. Il s'agit d'une chapelle bâtie en pierres de tailles „ex funditus de novo“. L'intérieur devait recevoir un soubassement en marbre et un riche décor. Le Bauvertrag a été publié par Buchkremer op. cit. pag. 109—117)

En comparant les dessins conservés avec le contrat et entre eux, nous en arrivons à la conclusion que les dessins 1, 2, 3, 4 appartiennent à un même projet et les dessins 5 et 6 à un autre. La première groupe doit se rapporter aux travaux relatifs à la fondation de l'autel qui comportait une restauration. Les deux dessins de la seconde groupe ont trait à la chapelle nouvelle. La ressemblance entre les deux groupes de dessins est facile à comprendre. Couven après avoir reçu la seconde commande, celle de la réédification ne changea ses plans que pour autant qu'il le jugeait raisonnable et nécessaire surtout dans la des fenêtres et de la voûte,

Jusque vers 1750 nous ne savons rien des travaux qui auraient été entrepris. Après cette date les renseignements que nous possédons montrent que le travail avance lentement et sans ordre. Les seigneurs hongrois finirent par perdre patience et en 1753 ils firent examiner la chapelle par l'architecte Thomas Maljean de Namur et par deux maîtres maçons. Ce Maljean est un personnage inconnu mais on a le droit de supposer qu'il avait fait preuve de savoir technique par une participation à des travaux exécutés à Namur où se construisait, vers cette époque la Cathédrale (1751 et suiv.) et l'église Notre Dame (1750—1755). D'après le rapport des experts les fondements de l'ancienne chapelle n'avaient pas été détruits complètement, Couven avait bâti sur les fondements existants, en ajoutant seulement 7 pieds de fondations du côté de la tour, car la nouvelle chapelle était un peu plus large que l'ancienne. Le bâtiment, qui n'était pas encore voûté, quoique la toiture était déjà exécutée, était très mal bâti et selon le jugement des experts il ne pouvait pas tenir debout. On fit donc démolir la chapelle reconstruite.

En 1765 on posait la nouvelle première pierre pour la chapelle définitive, qui maintenant fut érigée par l'architecte J. Moretti de Milan. On ne fit pas un contrat complet avec Moretti pour cette nouvelle reconstruction, comme on l'avait fait avec Couven.

En 1764 la Chapelle était sous toit, mais à ce moment l'argent manquait. Heureusement Batthyányi donna les 4000 fl. nécessaires. Depuis ce moment et jusqu'à l'achèvement de l'entreprise il nous reste des comptes exacts des travaux exécutés.

La décoration en stuc de l'intérieur fut exécutée par Joseph Pozzi. L'art de ces décorations reflète bien l'esprit classique français importé notamment dans les pays rhénans par l'architecte Nicolas de Pigage, avec lequel Pozzi travailla pour le prince électeur palatin Jean Theodor au château de Benrath.

L'autel fut exécuté de marbre. Sur la predelle furent placés 2 anges adorateurs sculptés en bois. Ils sont l'œuvre de Pierre Franck sculpteur de Liège. Ces anges ne sont plus sur l'autel aujourd'hui, mais d'après leur description il nous fut

possible d'en retrouver un dans les magasins du Munster. La draperie de l'ange de Franck reflète bien les traits caractéristiques dits „berninesques“ de l'art liégeois de ce temps. Ils dérivent de Delcour sculpteur liégeois qui travailla chez le Bernin entre 1648—1657. Guillaume Eyrard (1709—1793) maître de Franck, et Franck lui même, reflètent encore avec d'autres sculpteurs de leur ville ce caractère italien dont les traditions remontent à Delcour, le plus grands des sculpteurs liégeois.

Qand la chapelle fut terminée en 1767 et que l'autel fut placé, la reine Marie Thérèse chargea le comte Elz, chanoine de Mayence et abbé honoraire de Pécsvárad, d'en faire la visite. Le Baron Bierens doyen de l'église collégiale d'Aix la Chapelle fit la visite au nom d'Elz et à cette occasion le doyen Bierens consacre l'autel de la chapelle.

Un des derniers travaux après la consécration fut l'exécution des quatres statues en stuc placées dans des niches de la chapelle par le stuccateur Petondi de Mannheim. Ces statues qui témoignent d'un art médiocre représentent St. Étienne et St. Ladislav rois de Hongrie, St. Emeric duc et fils de St. Étienne et St. Adalbert évêque.

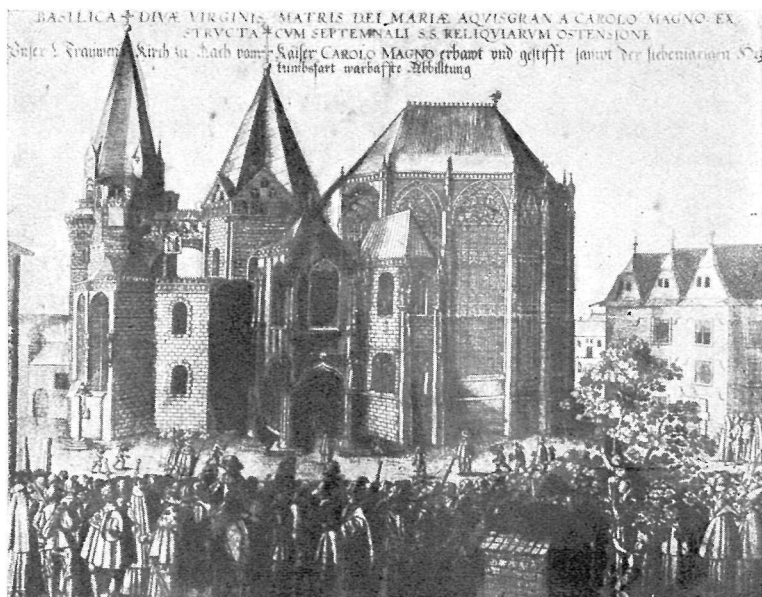
Dans la suite Joseph II. fit faire encore une visite. Le luxembourgeois Ludovisi d'Orley en fut chargé. Il devait principalement recouvrer les Anciens fonds de la chapelle hongroise.

Le prince Batthányi légua par son testament du 11 Novembre 1770 une somme pour 24 messes annuelles à dire dans la chapelle.

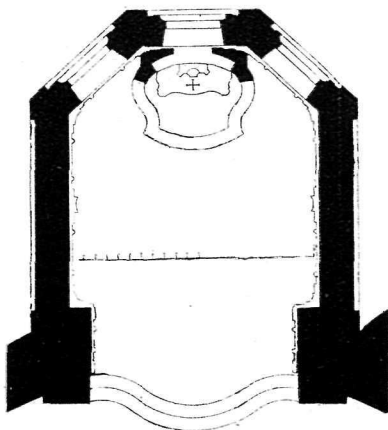
Les biens et l'organisation de la chapelle existèrent jusqu'à la Révolution, après celle ci en 1807 la préfecture française de Roer unit les biens de la chapelle à ceux de la fabrique d'Église d'Aix la Chapelle. Aujourd'hui donc la chapelle avec tous ces biens n'est plus distincte du Munster.

En 1881 on la transforma en salle de trésor c'est alors qu'on éloigna l'autel de son ancien emplacement.

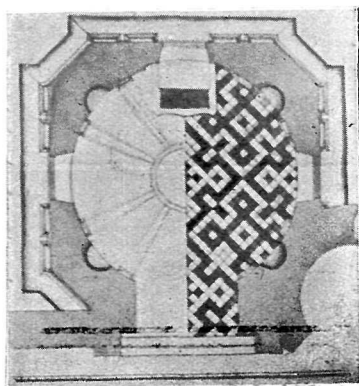
En 1929 la chapelle fut restaurée. L'ancien autel fut remplacé et consacré à nouveau. Depuis lors la chapelle hongroise est devenue chapelle du St. Sacrament.

1. XVII. századi metszet az Aacheni Münsterről.
(foto: Aachen Stadtarchiv.)

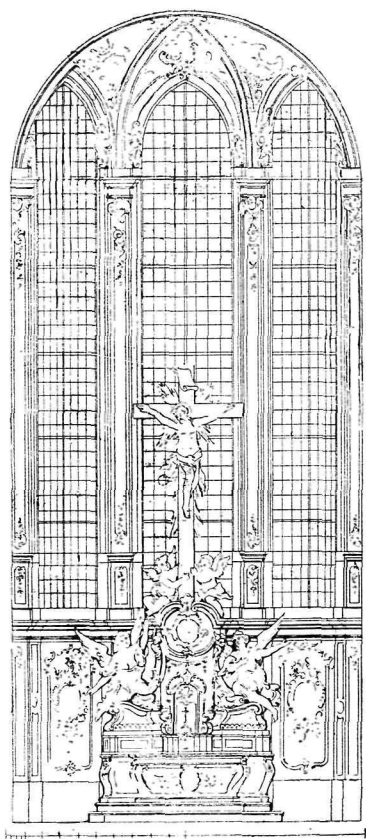

2. A magyar kápolna
Couven-féle alaprajza.
(Prof. Buchkremer másolata.)

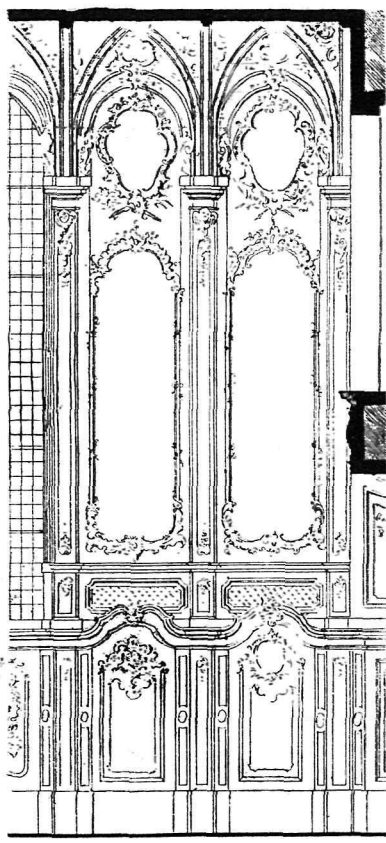

3. A mai magyar kápolna
alaprajza. (XVIII. századi
alaprajz, Országos Levéltár.)

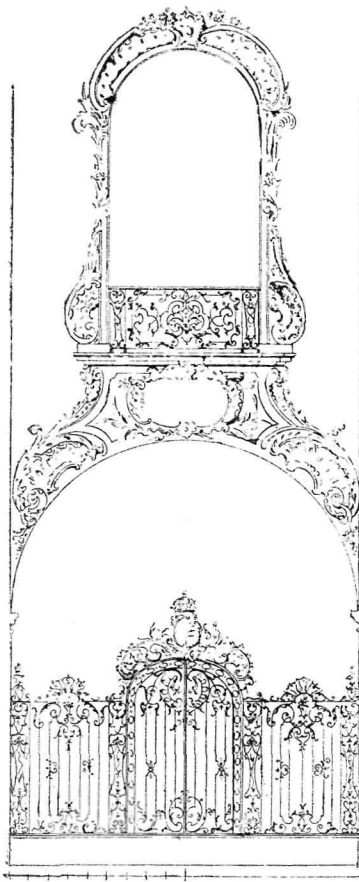

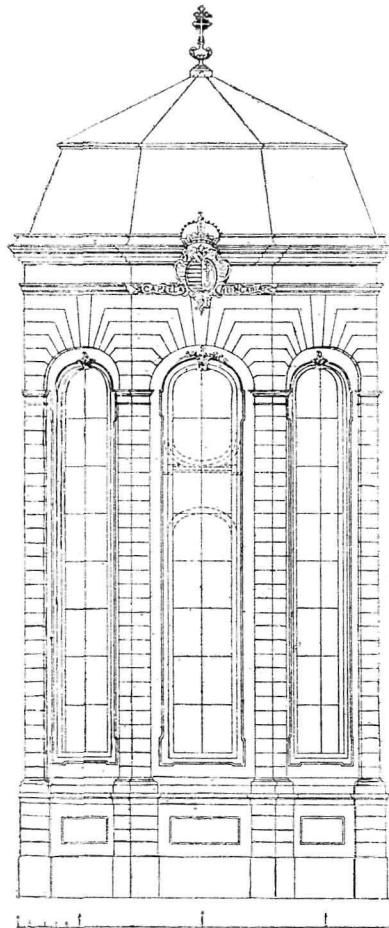
4. A Couven-féle magyar kápolna
belső nézete az oltár felé.
(Prof. Buchkremer másolata.)

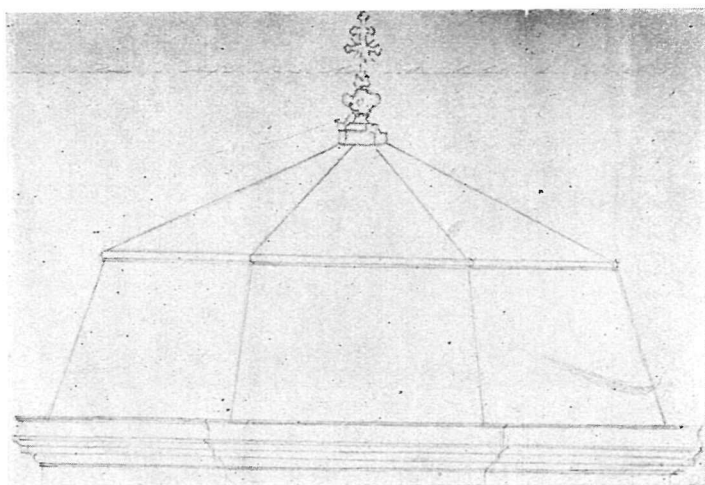
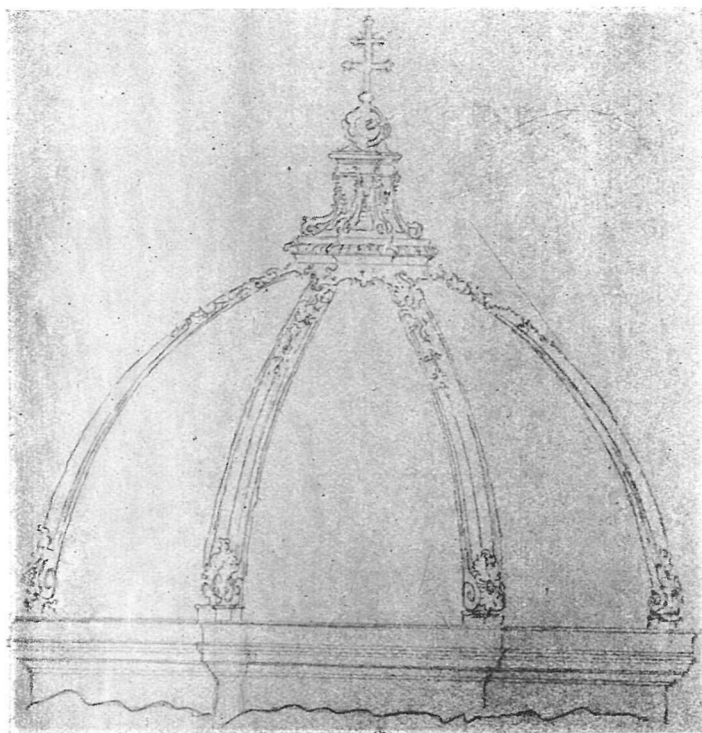
5. A Couven-féle magyar
kápolna belső oldalnézete.
(Prof. Buchkremer másolata.)

6. A Couven-féle magyar kápol-
na belső nézete a kijárat és
az erkélynyílás felé.
(Prof. Buchkremer másolata.)

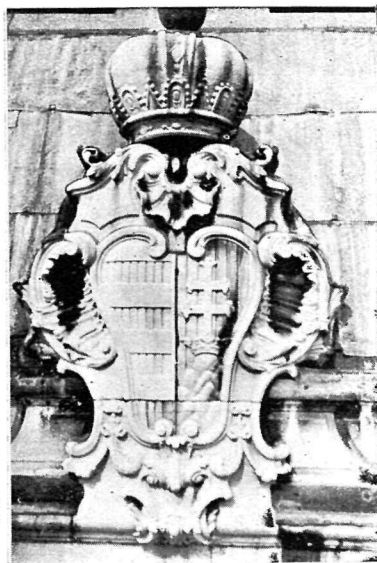
7. A Couven-féle magyar
kápolna külső nézete.
(Prof. Buchkremer másolata.)

8. A Couven-féle magyar kápolna tetőzetének két különböző megoldási terve. (Couven sajátkezű másolata.)

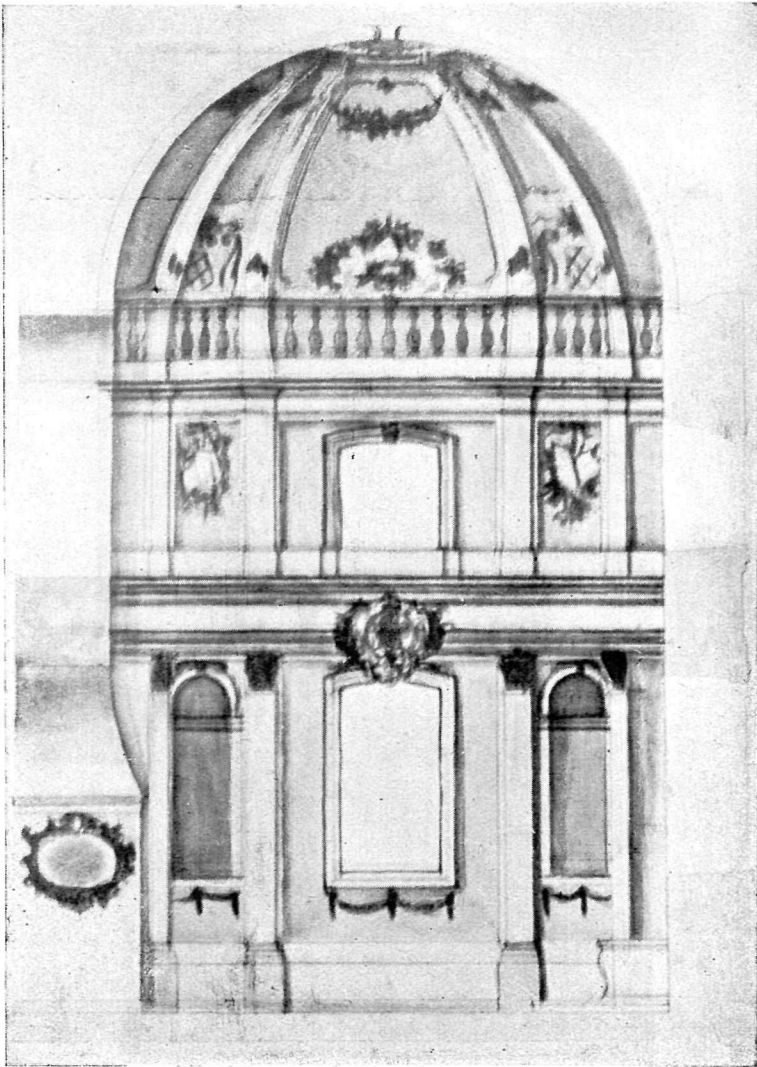
9. A mai magyar kápolna J. Morettitől.
(foto Mertens.)

10. Részletek a mai magyar
kápolna homlokzatáról.
(foto Prof. Buchkremer)

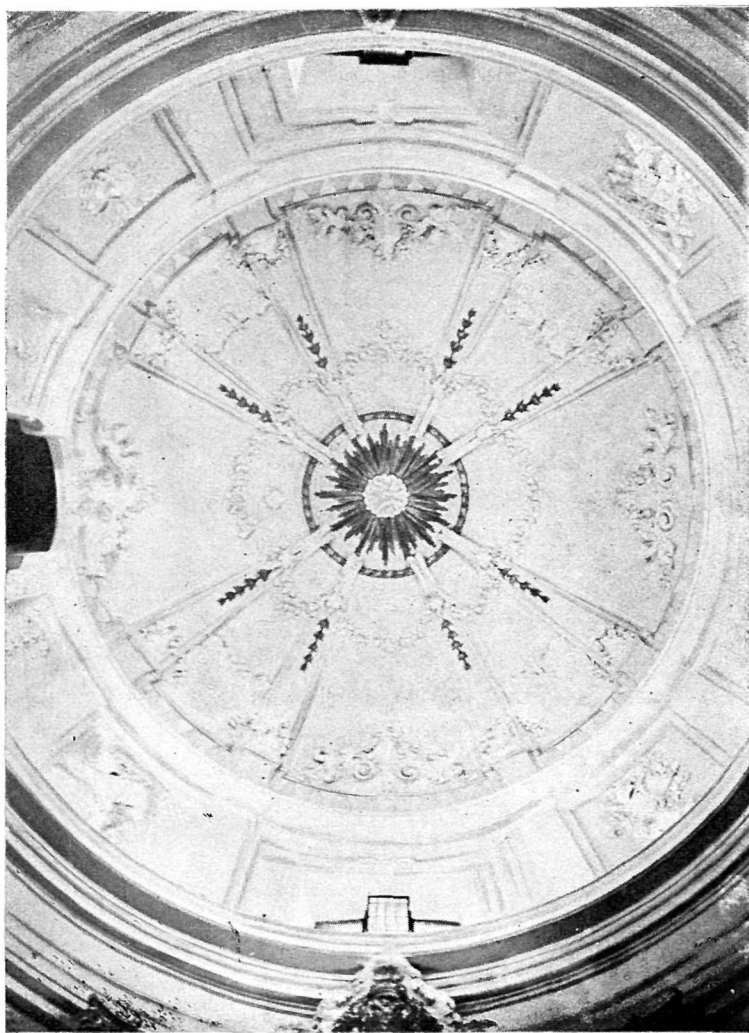

11. A mai magyar kápolna belső képe.
(foto Mertens.)

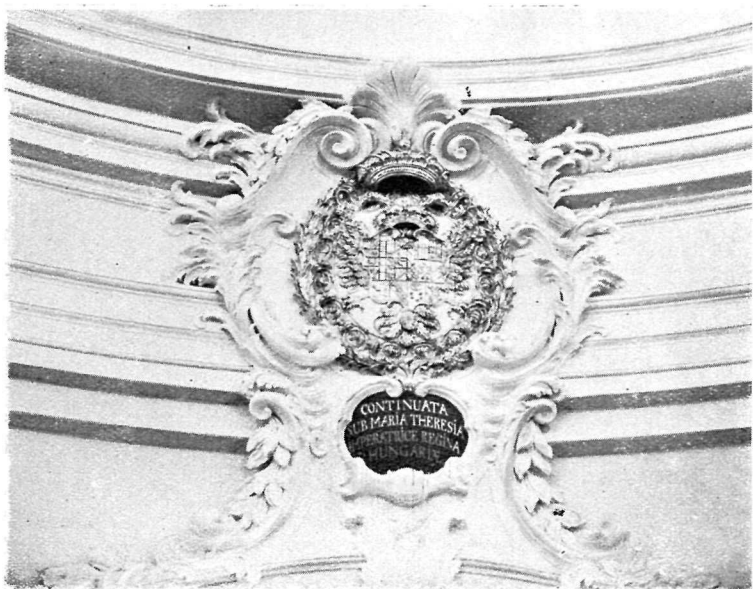
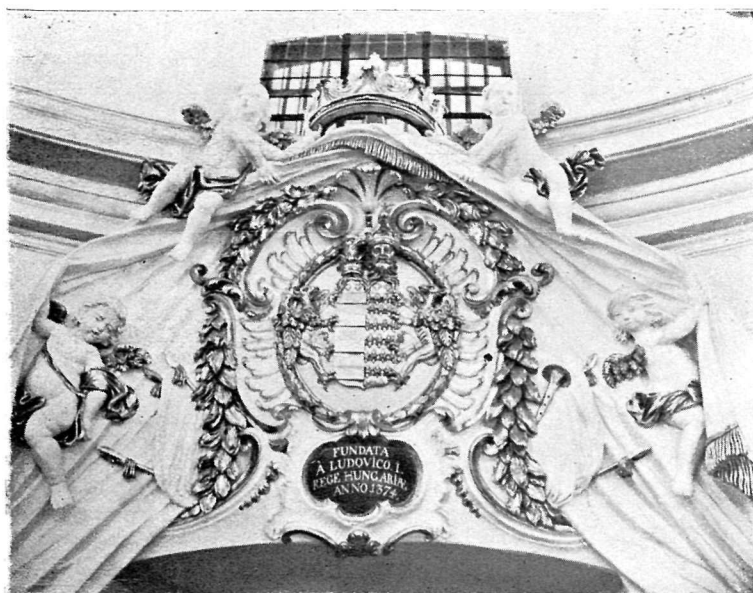
12. A mai magyar kápolna keresztmetszete.

(XVIII. századi rajz, Országos
Levéltár.)

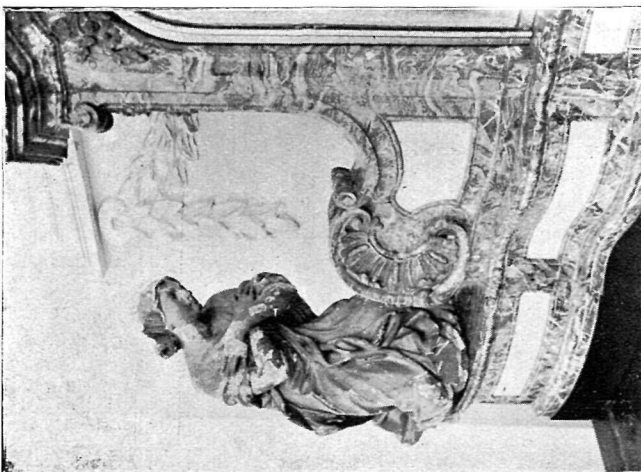

13. A mai magyar kápolna kupolája Josef Pozzi stukk díszítéseivel,
(foto Mertens.)

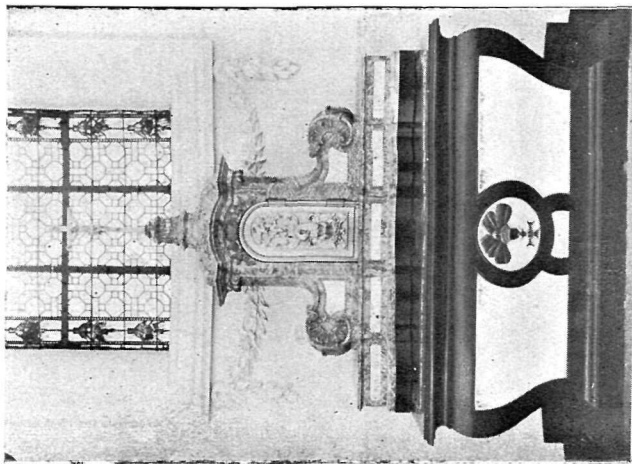

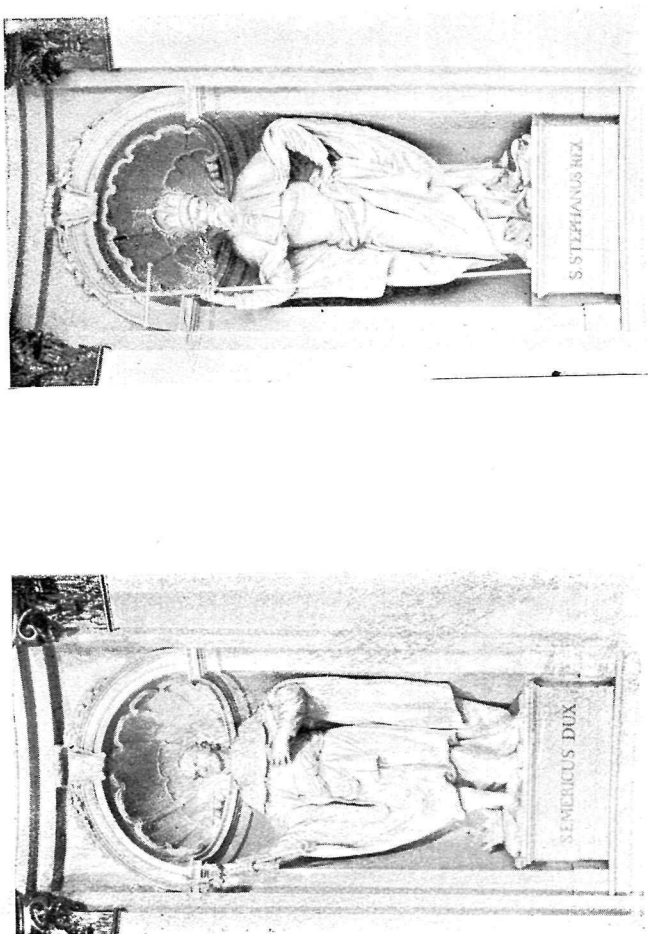
14. A mai magyar kápolna belső stukk címerei Josef Pozzittól.
(foto Prof. Buchkremer.)

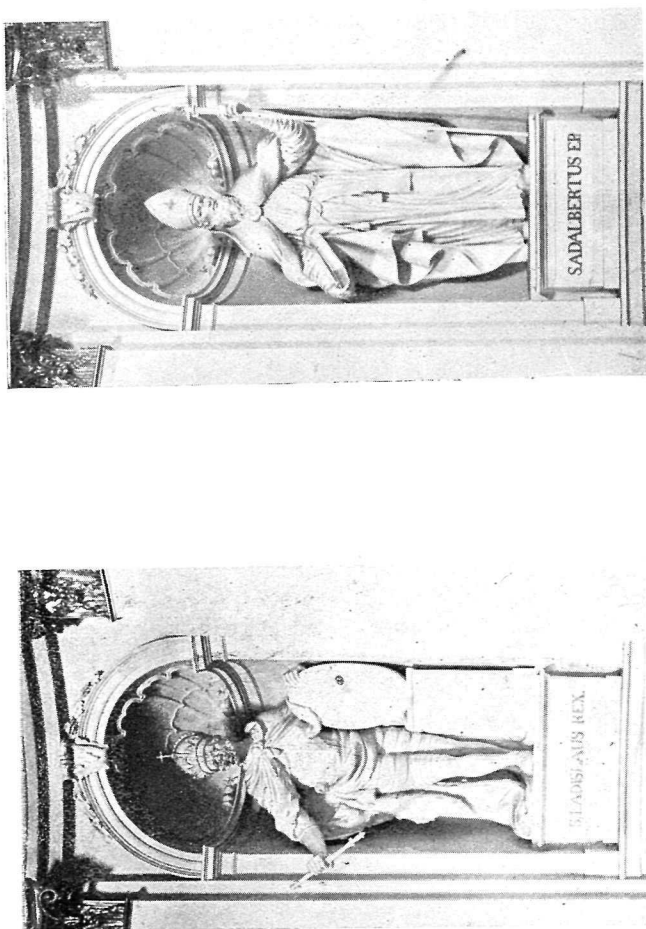
16. Az oltárhoz tartozó angyal
P. Francketól.
(foto Prof. Buchkremer.)

15. A mai magyar kápolna oltára.
(foto Prof. Buchkremer.)

17. A mai magyar kápolna stukk-szobrai Petöndi von Mannheimtől.
(foto Prof. Buchkremer.)

18. A mai magyar kápolna stukk-szobrai Petondi von Mannheimtől.
(foto Prof. Buchkremer.)

www.books2ebooks.eu